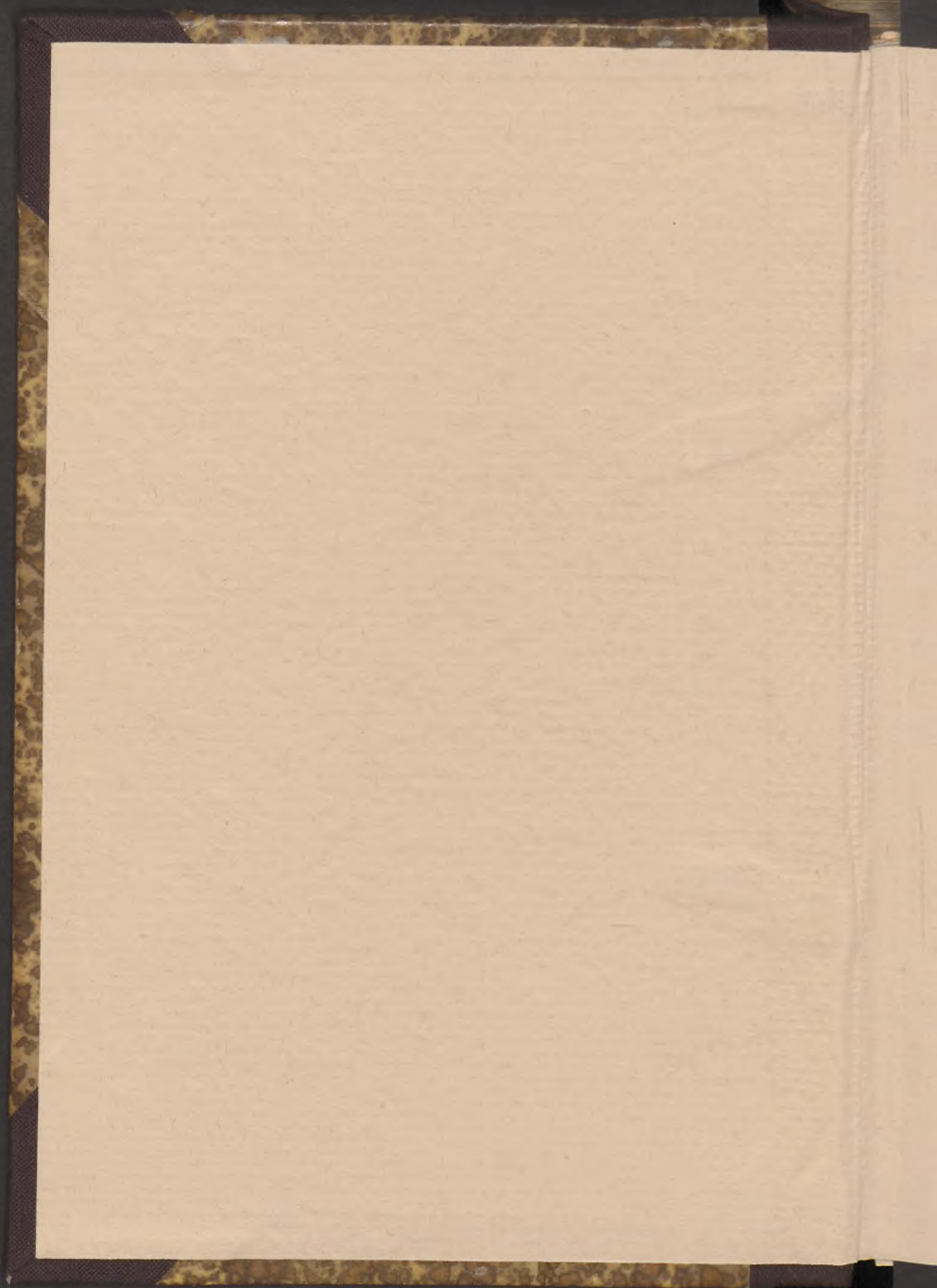

OSZK

.....
242.085

7-12

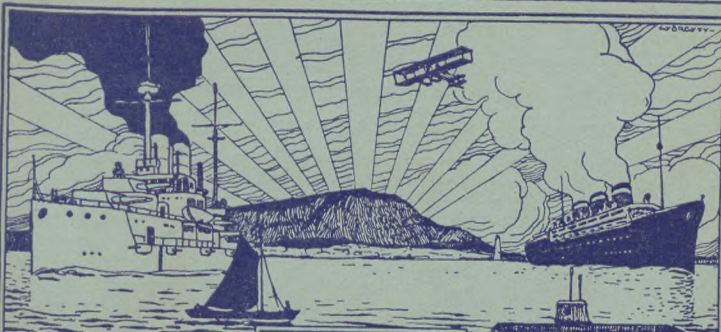

Kettős füzet.

7—8.

Ára 1 korona.

MAGYAR ADRIA KÖNYVTÁR

AZ ADRIA ÉS PARTVIDÉKE

— TÉRKÉPPEL ÉS KÉPEKKEL. —

IRTA

DR. CHOLNOKY JENŐ

Kiadja

a Magyar Adria Egyesület
Budapest, VIII, Múzeum-körút 10.

Szerkeszti

GONDA BÉLA

a Magyar Adria Egyesület
elnöke

Minden füzet külön kapható.

MAGYAR ADRIA KÖNYVTÁR

a Magyar Adria Egyesület népszerű füzetei
a tengerre vonatkozó s azzal kapcsolatos
ismeretek köréből.

A füzeteket a legkiválóbb tudósok és szakférfiak írják.

A legtöbb füzet — a tárgyhoz mérten — képekkel is illusztrálva van s a füzetek általában igen szépen vannak kiállítva.

A Magyar Adria Könyvtár egy átlag 48 oldalra terjedő (a szükséghez képest képekkel is illusztrált) füzete csak 50 fillérbe kerül, kettős füzet ára 1 K, hármasé 1 K 50 f.

Eddig a következő füzetek jelentek meg:

- 1—3. A tengeralattjáró hajók. (100 képpel.)
Irta Gonda Béla.
4. Magyar Balázs hadjárata Veglia szigetén.
Irta Dr. Szabó László.
5. A Földközi-tenger és kijárói. (8 képpel.)
Irta Dr. Chalnoky Jenő.
6. Magyar uralom az Adrián. Irta Dr. Márki Sándor.
- 7—8. Az Adria és partvidéke. (Térképpel és képekkel.) Irta Dr. Chalnoky Jenő.
9. Rákóczi adriai tervei. Irta Dr. Márki Sándor.
10. Harc a tengerért. Irta Dr. Prinz Gyula.
11. A hadihajók tüzérsége. (Képekkel.) Irta Beck Zoltán.
12. Tengerész-pályák. Irta Péchy-Horváth Rezső.

Megrendelhetők a Magyar Adria Egyesületnél
BUDAPEST, VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 10. SZ.

AZ ADRIA ÉS PARTVIDÉKE

TÉRKÉPPEL ÉS KÉPEKKEL

IRTA

CHOLNOKY JENŐ

BUDAPEST, 1915

A MAGYAR ADRIA EGYESÜLET KIADÁSA

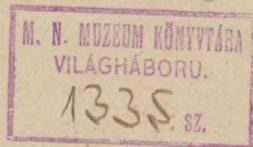

MINDEN JOG FENTARTVA.

242.085

~~108.323~~

„ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA R. T. BUDAPEST, I., FEHÉRVÁRI-ÚT 15.

Ha nem éppen Európának a szívében volna, ha nem éppen az Alpok körül csoportosuló medencéknek volna legközelebbi tengere, hanem valahol Ázsia partjain, vagy éppen Amerika gyéribben lakott területei körül: bizony alig tudnánk róla valamit, tán a nevét sem tudná a tudósokon kívül senki. Egyszerű öböl volna, olyan öböl, aminek nevét a pedánsabb iskolai tankönyvek talán fölemlítenék, hogy nehezebbé tegyék a földrajz tanítását, de különben nem beszélnénk róla. A Californiai-öböl, vagy az Anadir-öböl jóval nagyobb nála, sőt a La-Plata-torkolat is vetekedik vele.

Dehát éppen itt van a Földközi-tenger medencéinek a közepén, éppen Európa szívébe nyúlik bele, az Alpok körül csoportosuló nagy, közép-európai medencék közé s ősrégi műveltségek kifejlődését tette lehetővé azzal, hogy a tengeret ilyen közel hozta hozzájuk.

Nekünk meg éppen a legérdekesebb tenger, mert legközelebb van a mi termékeny, magyar-lakta területeinkhez s éppen azzal a tengerrel hoz bennünket összeköttetésbe, amely a történelem leghomályosabb kezdetei óta mindig a műveltség fő fészke volt. A Földközi-tenger a Föld legszebben tagozott, leg részletesebben medencékre bontott partvidékek közt fekvő tengere; a legkedvesebb éghajlat; a legváltozatosabb termelésű területek érintkezése: szinte Gondviselészerűen emelik ki Földünk többi területe közül. És éppen ennek a vidéknek a közepén van az Adria!

Jelentőségének igazi kibontakozása azonban mintha egy jövő korra volna fenntartva. Északi végén nehe-

zen járható havasok és a szinte elátkozottnak látszó Karszt-felvidék zárja el a közép-európai medencéktől. A Földközi-tenger három északi nyúlványa közt ez a középső ugyan, de a legszerencsétlenebb végződésű. A Lion-öböl a pompás Provenceban, a Rhône nagyszerű völgyrendszerében folytatódik s a Földközi-tengerhez csatolja Franciaország és Németország medencéinek nagy részét. Az Égei-tenger a Dardanellákon és Boszporuszon át a különvált Fekete-tengerrel és a Dél-orosz siksággal kapcsolódik. Mindkettő végtelenül jelentős kijárója a Földközi-tenger medence-rendszerének.

Az Adria, mint kijáró sokkal kevésbé szerepelhetett. A közelébe csoportosult medencék, úgy mint a magyar, osztrák és dél-német medencék sokkal kevésbé álltak kapcsolatban a Földközi-tenger tengercsoportjával, mint az előbb említett nyugati és keleti medencék. A magyar medence hatalmát ugyan sokszor érezte az Adria s érzi ma is, rá is van utalva, de igazi ilyenmű jelentősége csak akkor fog kibontakozni, ha majd technikai tudásunk annyira kifejlődik, hogy az Alpok és a Karszt sokkal kevésbé jelentenek akadályt, mint ma. Akkor következik be az Adria igazi hivatása, fénykora s akkor jelentőségében túl fogja szárnyalni keleti és nyugati szomszédait. Akkor az Alpok körül csopotosuló medencék föltétlen hatalmi és gazdasági érdekkörébe fog tartozni s amint a Rhône-völgy nyílása sohasem lehet sem spanyol, sem olasz vidék, azonképpen az Adria északi vége sem lehet soha olasz, vagy balkáni terület, hanem mindig a közép-európai medencéké marad. Ma, a nagy fizikai akadályok miatt az Adria a balkáni és az itáliai népek befolyása alatt vergődik: partjain szlávul és olaszul beszélnek, de ha teljesen legyőztük a Karszt akadályait, akkor magyar és német szó lesz ott az uralkodó, meg olyan szláv nyelv, amelynek népe nem balkáni civilizáció, nem balkáni gazdasági érdek hordozója, hanem a közép-európai medencék érdekszférájába kapcsolódott.

Különösen a magyar medence van az Adriára utalva s ez az igazi háttérvidéke (Hinterlandja) az Adria északi végének. A történelem ezt már beigazolta, mert a közép-európai medencék közül mindig a magyar medence népe volt uralkodó az Adria északkeleti végződésénél, akár közvetlenül mint magyar királyi hatalom, akár pedig akként, hogy a magyar medencének egyik igen számottevő népe, a horvát terjesztette ki nyelvét és műveltségét, gazdaságát és hatalmát az Adria északkeleti partjain.

Természetes, hogy a veneziai partvidék a Posíkságának közvetlen hatalma alatt áll minden tekintetben, de ez a vidék, mint háttérvidék, el fog törpülni a magyar medencével szemben, ha egyszer nálunk is oly magasra fejlik a gazdálkodás és a népsűrűség, mint a lombardia-veneziai síkságon!

Egyik tenger sem olyan érdekes ránk nézve, mint az Adria és egyik népnek sem oly érdekes az Adria, mint nekünk!

1. Az Adria-medence szerkezete.

Az Európán és Ázsián végig nyúlakodó fiatal lánc-hegységrendszer, az úgynevezett Eurázsiai hegység Földünk kérgének leghatalmasabb gyűrődése. Az asztalt fedő terítő redőihez hasonlóan, sűrűn össze van itt gyűrve a szilárd kéreg. A ráncok egyesülnek, majd ismét szerte szélednek s mélyen elsüllyedt kéregdarabokat ölelnek körül.

A hatalmas hegyláncrendszer egyik csomózása az Alpok sokszoros redőiben a felhők fölé tornyosul. Mintha a szertefutó redőket itt hatalmas kéz marokra fogta volna, egyetlen láncban fut át a sok szertefutó hegység.

Nyugati végéhez csatlakozik a Pireneusok, a Betikai-kordillérák, az Apenninók láncs és ezek csatolják ide az Atlaszt is. Keleti végén a Kárpátok és a Dinári-

Alpok óriási területű, többszörösen szerteszét ágazó hegyvidéke indul ki belőle.

Aki Dél-Németországból a Brenner-hágon át lejön az Etsch völgyébe, az ezzel az egyetlen hágóval keresztezte az egész, hatalmas euráziai hegyrendszert, mert északon a sváb-bajor medence már kívül van a hegységen, délen pedig az Etsch-völgyéből minden további hegymászás nélkül juthat el egészen a Szahara-platóig, még csak tenger alá süllyedt hegyláncon sem megy keresztül.

Az Alpok ívéből tehát két, egymástól elgörbülő hegylánc ágazik ki. Nyugaton az Apenninók kanyarodnak ki, végig gerincezik Itáliát, azután az Atlaszban folytatódnak. Keleten a Dináridák íve indul ki s elegáns ecsetvonáshoz hasonlóan, kiszélesedve, összetöredezve, de átgörbül Kis-Ázsiába. Az egyiken a római, a másikon a görög műveltség hazáját leljük föl. Az Adria felé, sajnos, mindegyik azt az oldalát, illetőleg azt a részét fordítja, amely műveltségek keletkezésére nagyon kevés alkalmas.

A két hegylánc közt lesüllyedt a Föld kerge. A süllyedés nem volt egyenletes, sőt másodrangú, apró redőzések a süllyedt területen is átcikáztak. A süllyedés legerősebb volt délen, legkisebb északon. A süllyedéshez természetesen hozzátartozik a Po síksága is. Ezt csak a hegyekből, különösen az Alpokból származó törmelék töltötte föl. Eleinte a folyók deltái nyulakodtak bele a sekély tengerbe, azután a hegyek lábánál kifejlődő törmelékkúpok és igen lankás törmelékletők magasbították fel a síkságot, végül a jégkorszakban hatalmas moréna-karéjok épültek a síkság szegélyén. A folyamat ma is tart persze, a delták nyúlnak előre, a hegyi patakok törmeléke folyton magasbítja a síkságot s az Adria nyílt víztükre lassan fogyatkozik.

Az Apenninók a Liguriai Alpokkal válnak ki Genova fölött az Alpokból, még pedig az Alpoknak középső üledékes zónájából. Liguriában, Genova körül a hegy-

ség alacsony, keskeny, de azután kiszélesedik s nagy-szerű ívben kerüli körül a Tirreno-tengert. A Tirreno sülyedése felé fordult a hegylánc összetöredezett, belső oldala. Itt régi kőzetek rögei ősi hegység maradványait őrzik. Így például a carrarai márvány kristályos mészkő, igen régi kőzet s egyik összetevője az Alpi Apuani nevű ősi hegységnek. Róma és Nápoly táján ilyen régi kőzeteket nem igen találunk, de

1. kép. A hegyláncok fő vezérvonalai az Adria körül.

Nápolytól délre mindjárt megjelennek s Calabria majdnem tisztán őskőzetekből van felépítve.

A régi kőzeteknek erre a rögs zónájára a mészkő-zóna következik. A toscanai medencében kezdődik ez, de csak az Abruzzókban éri el igazi, hatalmas kifejlődését. Itt van az Apenninók legmagasabb része, a Gran-Sasso d' Italia. Az Abruzzók mészkőtömege karsztos felvidék, hatalmas polje is van benne, a Fucino-tó mélyedése. Ilyen képződmény odaát a Dinari-

dákon jellemző, itt csak elvétve találunk, mert a mészkő nem dominál úgy a hegységben, mint a Dinaridákban.

A mészkő még néhány eltörött rögben Róma és Nápoly közt is felbukkanik. A Monti Sabini, vagy a Lepini szintén mészkőrögök. De Nápolytól délre nincs többé, csak Szicilián bukik megint elő, Taormina, Messina és Palermo környékének ezek a legszebb ékességei.

Az Apenninók belső oldala tehát némileg hasonlít a Kárpátokhoz. Itt is összetöredezett, meg-meg szakadó őskőzet-zónát, meg hasonlóan meg-megszakadó mészkő-zónát láthatunk. Még jobban emeli a hasonlatot az a tény, hogy a hegység legbelső szélén, a Tirreno partján fiatal, vagy még most is működő vulkánosságot találunk. A római Campagna vulkáni tufái, a Bolsena, Vico- és Bracciano-tavak, mint krátertavak, azután a kialudt Albanoi hegység, majd a működő Vesuvio, Flegrei mezők, azután az Etna meg a Lipari-szigetek tanuskodnak erről. Ugyanez megvan a Kárpátokban is, de sokkal régebben megszűntek a vulkánok működni (Érchegység, Mátra, Tokaj-Eperjesi hegység, Vihorlat-Gutin, Hargita stb).

De semmi, semmi sem teszi az Apenninokat olyan nagyon hasonlóvá a Kárpátokhoz, mint a legkülső, úgynevezett homokkő-zóna. Genova fölött hirtelen jelenik meg a hegység külső oldalán az erősen összegyűrt, sokszoros ráncokba redőzött homokkőhegység. Mint a kulisszák, olyanformán végződnek el ezek Toscana medencéjétől keletre. A Chianti még a kristályos rögök közé tartozik, de a Tiberis forrásai már a homokkő-zónában vannak. Legmagasabb ez a zóna a mészkövekkel való érintkezése mentén s fokozatosan, elég szabályosan alacsonyodik le északkelet felé. A Po síkságán a Via Emilia római út megy végig éppen a hegység lábánál Piacenzától Bolognán keresztül Riminiig. Azután már a tenger partjáig lejt a homokkőhegység s mivel a tengerpart párhuzamos a hegyláncokkal, nincs

egyetlen jó kikötő sem ezen az oldalon. Azaz hogy mégis van jó kikötő ezen a parton is, de azt Itália a Balkán-félszigetnek köszönheti. A Dinári-Alpokból ugyanis, amint már említettem, néhány redő keresztezi az Adriát is és így a Dinári-Alpokat jellemző mészkőnek néhány szirtje felbukkanik Itália keleti partjain is. Az egyik, a legkisebbik az anconai szirt, a másik Gargano félszigete, a harmadik Apulia. Ez ugyan nyugodtan fekvő mészkőlapokból épült fel, de kétségtelen, hogy a görögországi hegységek képződésével emeltetett fel a tenger színe fölé s hozzátapadt Itáliához, mint a csizma sarka.

Ez a három idegen darab ékesíti Itália keleti partját. Ezek nélkül nagyon szegényes volna az.

Egészen más a Dináridák szerkezete. Ez a hegység különösen csatlakozik az Alpokhoz. A Garda-tótól nyugatra van a Kis Idro-tó. Ebbe nyílik bele a Judicaria-völgy. Ez a völgy tulajdonképpen az igazi Alpok határát jelenti. Húzzunk valami jobb térképen egy vonalat végig a Judicaria-völgyön, azután keresztül Meran vidékén forduljunk át a Rienz völgyéhez, majd a Puszter-Talon át a Dráva völgyéhez s a Dráva völgyén húzzuk végig a vonalat egész országunk határáig. Ezzel a vonallal elhatároltuk az igazi Alpokat és elkülönítettük tőlük a Dináridákat. De nem mi húztuk meg ezt a vonalat tulajdonképpen, hanem a hegységképző erők. Óriási törés ez a Föld szilárd kérgében. Egész az elevenjéig hatolt, mert a törés mentén kibuggyant a Föld belsejének olvadt anyaga. Az Adamello impozáns csoportja a kibuggyant magmából (tonalit) van s meg is sütötte a környezetében levő kőzeteket nagy területen. Bozen táján hatalmas porfir-erupciók törtek elő, a Dráva vonalán megint tonalitok s az utolsó köztük a Bacher-hegység, egészen közel országunk határához.

De ami a Judicaria—Dráva vonalától délkeletre van, az egészen más jellegű hegység is, mint az Alpok

többi része. Itt a mészkő és a dolomit sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a hegység többi részén. Azután ezek a mészkőrétegek csak a nagy törések mentén vannak erősen felgyűrve, különben elég nyugodtan fekszenek s elő-elő bukik alóluk a kristályos-közetekből álló alsó földkéreg. Ilyen előbukkanás például a Cima d' Asta kristályos magja.

Gyűrődések helyett annál hatalmasabb vetődések, törések zavarták meg ezt a hegyvidéket. A törések mind ívalakúak, olyanformán futnak, mint a veneziai-udinei-síkság határa: az ívek délnyugat felé vannak nyitva. Ezeket *periadriatus* töréseknek nevezzük. A déltiroli dolomitok mesés formái mind az ilyen törések mentén emelkedtek ki, de Isztriában is jól látni, amint a hegyek iránya átfordult délkeletre.

Laibach és Görz vonalán kezd a hegyvidék igazán lánchegységgé alakulni. Megint főszerepet kezdenek vinni a gyűrődések s határozottabb láncok formájában követhetjük a vonulatokat. Csakhogy most elmarad a dolomit, elmaradnak a kristályos közetek s majdnem minden tiszta mészkőből van, végtelen szerencsétlenségére hazánknak. Mert ez a mészkőből felépült, sűrűn összeráncolt, délkeletre kanyarodó hegyvidék a Karszt! Hej! Ha ez nem mészkőből volna! Milyen egészen más folyása lett volna a világtörténelemnek s mennyivel másként alakult volna hazánk története is! Nagy-hatalmak, impérium volnánk, hatalmas gyarmatok urai s a magyar nyelv nem volna bezárva a Kárpátok gyűrűjébe!

A Karszt nagyon hasonló felépítésben keríti Adriánk egész keleti partját, le az Otranto-szorosig, sőt még azon is túl, a Joni-tengert is csak ilyen hegyvidék rekeszti el keletről!

A hegység redői a Karsztban meg a boszniai és albániai hegyekben szorosan egymáshoz feszülnek s magas, zárt felvidék keletkezik. De a tenger partján a láncok lazábban simulnak egymáshoz, mély és széles

sülyedések vannak közöttük s ezért a hegység itt sziget-rajjá bomlik. Minden sziget egy-egy hegyláncdarab s a köztük levő tengerszorosok és beltengerecskék részint hegyképződés közben keletkezett árkok, részben később a Karszt többi tüneményével összefüggésben keletkezett besülyedések; de ezekről majd később még részletesen szólunk.

Igy tehát Adriánknak három fő partvidéke van. Az első a Po síkságának széle, az Isonzo-torkolatától egészen Riminiig, a másik az Apennino-partvidék, Riminitől egészen az Otrantoi-szorosig, a harmadik végül a Dinári partvidék az Isonzótól egészen az Otrantoi-szorosig a keleti oldalon.

A két hegylánc közt történt lesülyedés szolgáltatta az Adriát. Micsoda óriási különbség van a két part közt minden tekintetben! Az itáliai partok mögött síkság, vagy buckás, jól termő halomvidék terül el, a keleti partok mögött zárt, nehezen hozzáférhető mészkö-felvidék. Nyugaton az ókor óta magas műveltség, hatalom, művészet és tudomány: emitt csak a tengerpartján van egy-egy folt, ahol Itáliából átkelve, megvethette lábát a műveltség. Mögöttük mindenütt vad pásztornépektől lakott, zord hegyvidék, elrejtett zugok, ahova nem hatolt el a műveltség s még ma is alig ismerjük például Albánia területét. Az epiróták, a szkípetárok, a csernagorcok félvad világa, ahol még ma is nehéz és életveszélyes az utazás!

2. Az Adria medencéje.

A két hegység közé befogott medence három külön medencére bontható föl, de a három rész annyira összefügg, hogy csak aránylag nagyon kevéssé kiemelkedő tengerelatti hátaak választják el őket egymástól.

Ha Gargano-félszigettől a kis Pelagosa-szigeten át vonalat húzunk Curzola-sziget felé, akkor elkülönítet-

tük a déli medencét. Ez valóban jól elkülönül, sokkal mélyebb a másik kettőnél. Partjai elég szabályos rombusz-alakot zárnak körül. Nagy területen mélyebb 1000 méternél s legmélyebb pontja 1645 méter.

A második medencét úgy határolhatjuk el, ha Anconától vonalat húzunk Zára felé. Ez a második medence már sokkal szabálytalanabb, sokkal sekélyebb, mert csak kis darabon, Ostona és Sebenico közt egy keresztirányú teknőben mélyebb 200 méternél. Legmélyebb pontja 258 méter.

Ancona—Zára vonalától északra tulajdonképpen nem különül el új medence, hanem fokozatosan sekélyebb és sekélyebb lesz a tenger észak felé. De ha nem borítaná víz, az egész tengerfenék óriási síkságot állítana elénk s alig vennénk rajta észre emelkedést és mélyedést!

Az első, a délkeleti medencét kerítik a legegyszerűbb partok, ennek van legkevesebb tagozottsága. A Jóni-tenger keleti oldalát a Jóni-szigetek (Korfu, Zante stb.) meg a görögországi öblök gyönyörűen tagolják. Ősi műveltség, tán a görög műveltség kezdeteinek hazája ez, amelyről Homérosz is annyit énekel. Az Otrantoi-szorosban kitűnő helyen van az utolsó jó öböl, a Valona-öböl, de ettől északra már csak rosszul védett öbölkaréjakat talál a parthoz közeledő hajó. Ez a lagunás, alacsony, kikötésre alig alkalmas partvidék egész Cattaroig tart. Itt van az első jó, sőt kitűnő öböl s a délkeleti Adria-medencének csak innentől kezdve vannak tagozott, dalmáciai típusú partjai. Az olaszországi oldal még tagozatlanabb s minden kikötőt mesterségesen, mólókkal kell védelmezni a hullámverés ellen. A Valonai-öböl előtt emelkedő kis Saseno-szigetecskén kívül szigetek ezt a medencét nem díszítik.

A második, középső medence északkeleti partjai gyönyörűen tagozottak. Dalmácia világhírű partvidéke ez, a szigeteknek és szirteknek, a fantasztikus öblök-

nek csodálatos csoportosulása. Földünk egyik legnagyobb látványossága.

Itt természetesen temérdek elég mély tengeröböl, kis medence, tengerszoros stb. csatlakozik az Adriához. Ezeket névleg felsorolni unalmas és felesleges dolog volna, megtaláljuk azokat a térképen s egyelőre nem kellene róluk mást mondani. Keletkezésüket még majd megbeszéljük.

A nyugat felé szétszóródó szigetek közül egészen közel vannak már az itáliai partokhoz a kis Tremi-szigetek, majd a kis Pianosa s végül éppen a tenger közepén, körül-belül egyforma távol az itáliai parttól és a nagyobb dalmáciai szigetektől, nagyon elhagyatottan áll a kis Pelagosa-szigetecske. Lissa-szigettől nyugatra is sorakozik néhány szirt, legmesszebb van a kis Pomo-sziklaszigetecske.

Az olasz partok itt Ancona és a Gargano-félsziget közt egyetlen nagy karéjban futnak végig, nincs rajtuk egyetlen jó kikötő, vagy öböl sem. Bámulatosan egyszerű, végig egyforma partvidék ez. Milyen ellentéte a dalmáciai partoknak!

A harmadik medence a legtagozottabb. A pajzsalakú, nagy Isztria-félsziget nyúlik bele s elválasztja a Veneziai-öblöt a Quarnerotól. A Veneziai-öbölnek még van egy mellék-zuga, a Triesti-öböl. Ebben éri el az Adria legészakibb pontját, a Po deltától északra pedig a legnyugatibb pontot találjuk meg Chioggia mögött. Még sokkal szebb lehetett ez a partvidék akkor, amikor az Isonzo, Tagliamento, Piave és Brenta még nem töltötték föl a veneziai-udinei síkságot. Mert most az Isonzo torkolatától nyugatra egészen Riminiig rendkívül alacsonyok, lagunások, mocsarasak a partok, helyenkint, mint például Grado táján egészen bizonytalanul olvad egybe a tenger és a szárazföld.

A dalmáciai oldalon mindenfelé elég hirtelen mélyed a tenger s a mi Quarneronknak is ez a nagy szerencséje, de az Isonzótól Riminiig igen fokozatos a mé-

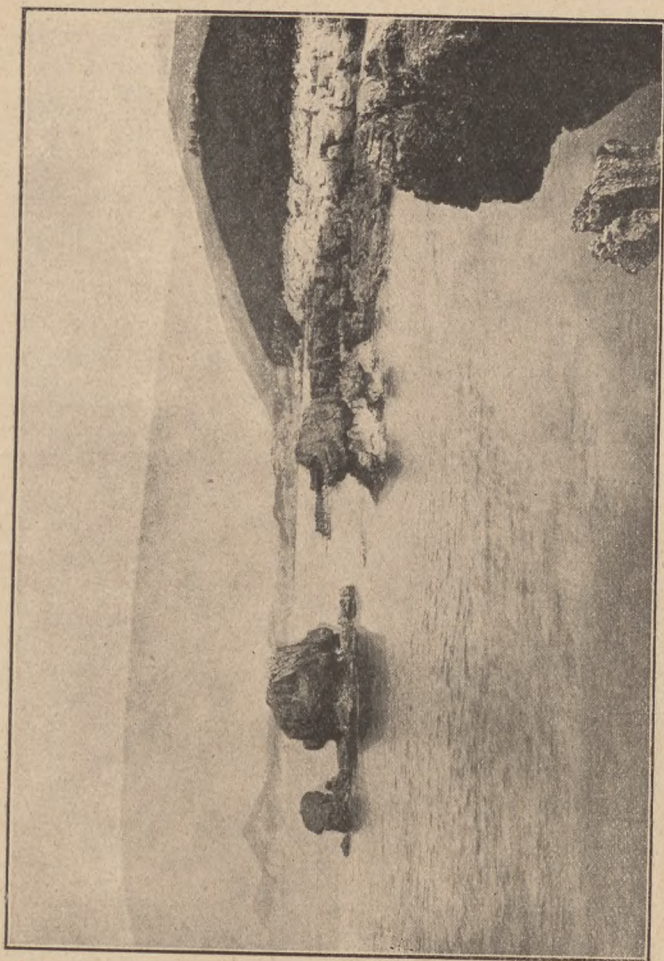
lyülés, helyenkint alig lehet a partokat megközelíteni. Dalmáciától délre, az albániai partokat is ilyen sekély tenger környezi, de nem mély a tenger az itáliai partok mentén sem seholy, kivéve Apuliát. Innen alig-alig jön le egy-egy kis parti patakocsksa, hogy feltöltse a partszegélyt, azért mély a tenger a partok közelében mindenütt.

A partok ellentétes alakulását az Adria-medence egészen fiatal mozgásának köszönhetjük. Húzzunk Anconától vonalat Durazzóhoz. Ez a vonal az a képzelt tengely, amely körül az Adria feneke kissé elbillent, úgy hogy az északkeleti rész süllyedt, a délnyugati emelkedett. A dalmáciai és isztriai partok megsüllyedtek, a délolasz partok kiemelkedtek, az albániai partokkal együtt. A süllyedés északkeleten oly fiatal, hogy Isztriában (például a Brioni szigetek) római kikötő-építmények is ma már mintegy 75 cm. mélységre süllyedtek a víz alá. Az emelkedést Gargano-félszigeten látni jól. A régi, pleisztocén kavics-túrzást jól láttam magasra kiemelve a tenger színe fölé, sajnos, akkor nem volt alkalmam megmérni a kiemelkedés magasságát.

Ahol a tenger mindjárt a partok mellett mély, a partok meg meredeken emelkednek ki, ott a hullámvérés erős, a megtörő hullámok hatalmas tajtéktömegbe zúzódnva, toronymagasra szöknek föl. Akár Abbázia partjain is gyönyörködhetünk ilyen látványban, de nagyszerű Ragusa, vagy Lacroma előtt s festőiesen alámosott sziklafalak tekintenek a nyílt tenger felé. Az alacsony, homokos partokon nagyszerű hullámmorajlás látható (Brandung). Egyik hullám a másik után gördül ki pompás tajtékot túrva s egyik homokszemet a másik után gördítve tovább a partok mentén.

Igazi nagy partszegélyt (strand) és igazán nagyszerű sziklapartokat azonban az Adrián nem látni, mert nagyon kicsiny a *tengerjárás*. Az apály és dagály közti

2. kép. Tengeri abrázió Lacroma-szigeten. Hátul Regusa látzik.

különbség csak néhány decimétert tesz ki s így nincs nagy játéktere a hullámverésnek és hullámmorajlásnak.¹ Az áramlások is gyöngék a medencékben, ezért az igazi, nagy oceáni tünetmények csak letompítva, meggyengülve észlelhetők, mint valami nagy tóban.

Az Adria északi részébe a nagy alpi folyók: Po, Brenta, Piave, Tagliamento, Isonzo révén sok édesvíz folyik bele. Emiatt a tenger itt kissé zöldes, homályos, sótartalma a felszínen egy kissé kevesebb. De azután az Adria többi részébe aránylag kevés nagy folyó jön le, azok is leginkább tisztavízű Karszt-folyók, nem homályosítják az Adriát. A Quarneron láthatjuk jól, hogy bár a hegyek lábánál százával bukkannak elő a Karszt-források, mégis alig egy kicsit zöldes a víz, hanem majdnem mindenfelé gyönyörű kék színe van, vetekedik a nyílt oceanokkal. Az Adria sótartalma egy kissé nagyobb a rendesnél, úgy mint az egész Földközi-tengeré. Ennek a nagyobb sótartalomnak az az oka, hogy az egész Földközi-tengeren nagyobb az évi elpárolgás, mint a tengerbe szállított édesvíz s ezt a Gibraltáron át állandóan beáramló sós víz pótolja.

De van az Adriának egy állandó áramlása is. A keleti partokon állandóan áramlik be a tiszta kék, sós földközi tengervíz, a nyugati partokon pedig visszaáramlik a Po környékének sok édesvízével némileg kiédesített, zöldesebb színű brakk víz. Persze ez az edesebb, folyami eredetű víz csak a felszínen van meg. Hőmérséklete alacsonyabb, mint a beáramló tenger-vízé s talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy Dalmácia partjai enyhébb éghajlatúak, mint az olasz partok,

¹ A Balaton tanulmányozása jó magyar elnevezéseket juttatott a tudománynak az oceanográfia köréből. A Brandungot nevezzük *hullám-morajlásnak*, a Klippen-brandungot *hullám-verésnek*, a Strandot *partszegélynek*, a lidót vagy Nehrungot *turzásnak*, a lagunát vagy Haffot *bereknek*. Ez utóbbit nem célszerű használni kétértelműsége miatt.

bár igen kevés lehet a hatás. A főkülönbséget a dalmáciai lejtőknek dél felé való tekintése okozza.

Valóban, ha a dalmáciai szigetek nem volnának az Adria partján, még a Fekete-tengernél is egyhangúbb, unalmasabb medence volna. De ezek úgy fölékesítik, hogy dalmáciai része mindenesetre a Föld legszebb tengeri tájképeinek válogatott bokrétája!

3. A veneziai partvidék.

Vegyük sorra az Adria partvidégeit. Az első, a leg-egyszerűbb szerkezetű az Isonzo torkolatától Riminiig terjed. Ezt veneziai partvidéknek nevezzük. Igazi alföld érintkezik itt a tengerrel. Az Alpokból és az Apenninokból jövő folyóknak köszönhetjük ezt az alföldet, hisz rengeteg törmelék hoznak a hegyekből. A síkságon történt mélyfúrások elárulták, hogy az egész síkság igen fiatalon töltődött fel, egymásra boruló, tengerparti képződményű rétegekkel. Talán Róma alapításának idején a Padova mellett emelkedő Euganei halmok még közvetlenül a tenger partján emelkedtek, akkor került el a Po ezeket a halmokat.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Po deltájának ma észlelhető gyors elönyomulása a szabályozás következménye. Amíg a Po és mellékfolyói nem voltak begátolva, addig az árvizek szétterültek a síkságon s azt emelték, magasbitották s igen sok törmelék, hordalék nem jutott el a tengerbe. Amióta a Po és hatalmas mellékfolyói erősen be vannak gátolva, azóta az árvizek a hordalék igen tetemes részét viszik le a tengerbe.

Sajnos, a Po szabályozása meglehetősen elhibázott. A gátak nagyon messze vannak egymástól, sőt még az árteret is védelmezik alacsonyabb, úgynevezett nyári gátakkal s olyan földek keletkeztek, amelyeket csak a legnagyobb árvizek borítanak el. Ezeket golénáknak nevezik. Nagyon rossz, szűkkeblűség ez az olaszoktól. Sajnálták a pénzt szűkebb, tehát magasabb

gátak építésére és még az árteret is művelhetővé tették a gátakon belül. Emiatt a folyó most a gátak közt elterülő, széles árteret gyorsan feltölti s ezzel persze emelkedik a folyómeder magassága is. Ferraránál ma már a folyó közepes vízállása idején is a víz felszíne magasabban van, mint a ferrarai házak teteje s 600 lóerős gépek emelik ki a szennyvizeket és belvizeket a Poba. De a mellékfolyók is mind így feltöltötték árterüket. A nagy tavakból kijövő folyóknak oly kevés a hordaléka, hogy erről alig lehet szó, de a többi annál hatalmasabban feltorlódott. Méginkább látni ezt a Veneziai Alpokból jövő folyókon. Egyik-másik valóságos homoksivataggá tette a környezetét, különösen a Tagliamento körül.

A Po ezért, különösen a rómaiak ideje óta gyorsan nyújtja előre deltáját. Az etruszkok idejében épült Adria városa a tenger lagúnás partja mellé, bizonyosan védett öbölhöz. Nem lehet azt mondanunk, hogy a delta annyit nyúlt előre, amennyire Adria városka van ma a tenger partjától, mert fel kell tennünk, hogy mély öböl végén volt s tán csak ez az öböl töltődött be. Kétségtelen azonban, hogy Adria város alapítása óta igen tekintélyes szárazföld-darabbal szaporodott a Po-alföld. Adriát az etruszkok alapították, tehát kétségtelenül sok évszázaddal Kr. e., mindenesetre a tengerpartján, hisz látszik a város fekvésén, hogy eredetileg tekintélyes parti tűzásra épült, tehát olyanformán, mint ma Venezia. Ilyen helyre épült Ravenna is, mert hisz a lagunának kitűnően védelmezték a városokat a szárazföld felől. Ravenna még Hadrianus császár idejében is lagunák közt feküdt, azért menekült ide a császár, mint kitűnően védett helyre. Leggyorsabban nyúlakodik előre a Po és az Etsch egyesült deltája, de előrenyúlásában bizonyos szakaszokat lehet megkülönböztetni. Egy ideig gyorsan nyúlik előre, azután a hullámverés a delta-félsziget északi és déli végén hosszú tűzásokat kezd építeni, amelyek

elkerítik a delta-félsziget két oldalán levő öblöket s azokat lagunákká alakítják át. Azután megint gyorsabb a delta előrehatolása, majd újra pihenő stádium következik s megint hatalmas túrzások nyúlnak ki a deltából jobbra-balra s új lagunákat kerítenek el.

Ma két ilyen fő bajusz-szerű túrzás-rendszert és két fő laguna-rendszert lehet megkülönböztetni a delta mindkét oldalán.

Északon Padova és Venezia közt kétféle lagunát

3. kép. A veneziai Lido.

különböztetnek meg: laguna mortua és viva. Az előbbiben már nem érezni a tengerjárást, az utóbbi még szélesen össze van kötve a nyílt tengerrel. A kettőt egymástól széles túrzás-rendszer választja el, Mestre vasúti csomóponttól délre.

A Po-delta déli oldalán a nagy Comacchio-tavat vágta el a tengertől a túrzások. A tó derekán északról délre régibb túrzás húzódik végig. Ez a párja a mestrei túrzásnak.

A fiatalabb, főtúrzás, a delta két hatalmas bajusza végig barrikádolja az egész partszegélyt. Ennek egy részén van a veneziai Lido-fürdő. Északabbra a túrzás egyesül a Piave deltájának túrzásával, sőt ez megint kötődik a Livensa, majd a Tagliamento delta-túrzásaihoz s az egész rendszer csak Grado táján ér véget. Délen ez a túrzás Chioggiánál ágazik ki a delta lapályból.

Dél felé a túrzás Ravenna felé nyúlik le. Ravenna hajdani jó kikötőjét teljesen elrekesztette, az itt volt lagunát pedig a hegyi patakok egészen feltöltötték. Már a középkorban fallal vették körül a várost, mert a lagunák felsankolódtak s nem védelmezték többé a nevezetes kikötőhelyet és kereskedelmi gócot.

Lagunákba épült az Adria egyik legfényesebb, volt királynője, Aquileja is. Kr. e. 182-ben 60 stádium távolságra volt a nyílt tengertől, de jól hajózható laguna nyúlt a városig. Hatalmas vásártér, kereskedőváros volt, hisz ideálisan jó helyen feküdt a legkülönbözőbb termelésű területek érintkezőpontján.

Aquileja lagunái is elpusztultak, feltöltődtek. A partvidék kereskedelmi kikötője odavonult, ahol a későbbi viszonyoknak megfelelően védelmezhető lett, tudniillik Veneziába, az új lagunavárosba. Venezia is lehanyatlott, részben azért, mert jó kikötője kezdett eliszaposodni s a modern, nagy hajók már nem futhatnak be lagunái közé.

Így alakulnak át a lagunák lassanként száraz alfölddé. Új túrzások indulnak ki a folyó deltájából. A delta előrenyúló félszigetéből már megint indult ki északra is, délre is egy-két új túrzás. Ha évszázadok múlva ezek is messze előrenyulakodnak, akkor új lidó, új laguna keletkezik Venezia előtt, költözködik megint a tengerparti élet tovább. S amint Ravenna teljesen síkságbeli, fallal kerített város lett, akként fog lassanként Venezia is egészen szárazra kerülni. Csatornáit feltölti az iszap, legfeljebb a Canal Grande

(furcsa, hogy ezt nem mondják Canale grandenak) lesz élő vízfolyás, különösen ha mesterségesen is frissítik a vizét valamelyik folyó bevezetésével. Kétségtelen, hogy ez a folyó a Brenta egyik elhagyott torkolati ága s kétségtelen, hogy megint könnyű volna a folyót visszavezetni bele. De akkor azután igazán gyors tempóban töltődnének föl a gondola-járatú mellékcsatornák s a különben is haldokló, inkább tengődő csatorna-élet teljesen megszűnnék a városban.

Gradótól Riminiig tehát a partok homoktúrzásos, alacsony partok. A tengertől kivetett homokot a szél alacsony dűnékben halmozza föl. A veneziai Lidó palotái ilyen dűnékre épültek. A homokbuckákat sajátságos, vihartépte, homoksúrolta, félig mediterraneus növényzet lepi el. Minden dudva más, mint a mi Alföldünkön. De magas fák csak mesterséges védelem alatt nőhetnek, mert a bóra ellen semmi sem védelmezi a partokat s veszett dűhvel tép az le mindent, ami magasabbra merte nyújtani fejét, mint az átlag, a közepes. A lidó-fürdő strandja mögött lehet látni a növényzet lankás lejtőben való, egyenletes magasbodását nyugat felé: a tengeri szélviharok nyírják ilyen egyenlővé a bokrokat, bozótot és az alacsony fákat.

Az egyhangú partokat néhány festői városka kikötője, egyszerű kúbus alakú házai élénkítik. Chioggia házait majdnem elfedik a tenger felől a szárnyukat próbálgató, tarka vitorlások. Azután megint egyhangúság: növénytelen homok fehérlik, majd bozótos dűnék tűnnek fel. A Pó torkolata előtt messze szennyes, zöldes a víz, különösen amikor a folyónak árvize van. Ilyenkor csordultig megtölti a gátak közti teret, másodpercenként 10.000 köbméter iszapos, zavaros vizet is hömpölyget a tenger felé.

A Comacchio-tótól délfelé kevesebb már a lagúna, közelebb jönnek a teljesen száraz rónák a tengerhez, de csak akkor tűnnek fel sűrűbben falvak, amikor

már a hegyeket is látni a tenger felől, tehát azon a tájon, ahol a Rubicon ömlik a tengerbe. Ennek a kis folyónak a torkolatánál volt a rómaiak idejében az alföld délkeleti vége, itt kezdődött az igazi, hegyes-völgyes római birodalom. Ma a part egy kissé kiszélesedett s Rimininél van igazán vége az Alföldnek. Ezen túl csak keskeny partszegély nyúlik végig a parton.

4. Az Apenninó-partvidék.

Riminitől délkelet felé csodálatosan egyenesek, tagozatlanok a partok. Még egyhangúbb volna a partvidék, ha három idegen tag nem csatlakoznék itt Itáliához, tudniillik az anconai szirt, Gargano és Apulia félszigete.

A tenger felől mindenütt végiglátni a lealacsonyodó hegyvidék szelíd halmait, csak a messze háttérben tűnnek fel magasabb, zordabb hegyek, itt-ott még kora nyárban is havas csúcsok. De azok nagyon messze vannak. A parton homoktúrzáson gördülnek ki a hullámok, egy-egy erősebb hegyipatak elvadult medre messze benyújtja zátonyos deltáját a part elé, de csak még rosszabbá teszi a partot kikötésre. A fehérlő parti túrzások mögött szépen művelt, keskeny lapály zöldje sötétlik, azután a halmokon házcsoportok, egy-egy festői fekvésű templom stb. jelenik meg. Még hátrább a nagyobb magaslatok üde növényzetéből egy-egy várkastélyhoz hasonló magasabb épület körül falu csoportosul, de nem nádfödeles, fehérre meszelt, barátságos kis házakból, hanem emeletes, faragottkő-blokkokból. A faragottkő sötét színű, a házak lapos tetejűek, zordak. A nehéz felhők háttere előtt a házcsoporthoz olyan, mintha a sziklából nőtt volna ki. Nagyon festői, szinte bizarr, de csak akkor barátságos, amikor a ragyogó itáliai ég fényözőne csillogóvá világítja a kő-épületeket. De a falu utcái mindig komorak, szinte szomorúak. Aki Buccari utcáin járt, annak

fogalma lehet ezekről a kis hegyi falvakról. Itt-ott egy-egy befuttatott lugas, parányi kis kertecske varázsol bágyadt mosolyt a bús képre. De olyan szomorúan visszhangzik a járókelők kopogása a szűk sikátorokban! Olyan odúszerű minden lakás, olyan alattomos minden bejáró, minden forduló, csak akkor vesszük észre, amikor már ott vagyunk. Milyen mások a mi alföldi, vagy dunántúli falvaink akáclombos utcái: minden ház előtt kis előkert, abban virágzik a viola,

4. kép. Ancona.

a mályva, meg az égő szerelem, az ablakokban piroslik a muskátli, a házak nádfödelét is fölverte a gyom, a kéményen meg a golya költ.

Oh, nem adnám én oda ezeket a kis vályogházakat az Ancona-vidéki zord olasz falvakért! Mintha az egyenes nyíltszívűség sugározna a mi széles utcáink vakító fehér fényében s mintha csupa orgyilkosok bujkálnának amott, azokban a bizalmatlan, szennyes sikátorokban.

Közvetlenül a tenger partján épültek halászfalvak,

kisebb városkák is. Ezek mintha barátságosabbak volnának. A nyílt tenger mintha nyiltabbá tenné az embereket is, oh, de mennyi szenny, mennyi hanyagság van ezekben is!

Mesterségesen építettek itt-ott hajóvédő mólókat, de nagy hajóknak alig van kikötője. Nem is igen járnak ezeket a kikötőket nagy hajók. Egyedül Anconának van jó kikötője, de ezt is több száz méteres töltéssel kellett védelmezni. De mivel az adriai partokon ez az egyedüli biztos rév, azért már Trajanus császár gondoskodott védelmezéséről. A parton emelkedő mészkőszirtre festőiesen emelkednek föl a városka házai, terraszosan egymás fölé. De itt is szűk utcák, lépcsős síkatorok közül emelkednek ki az egyszerű kúbus alakú háztömbök. Csak a kikötő körül vannak szélesebb utcák. A kikötőben oly szegény kelet-itáliai partokon persze igen nagy jelentősége van ennek az egyetlen jó kikötőnek. A történelem viharaiban természetesen sokszor cserélt gazdát s büszkén említhetjük föl, hogy saját kérelmére engedte meg Anconának Mátyás királyunk, hogy a városházán kitűzhette a magyar zászlót. Oh, hogy hallgatnak erről a mi jó osztrák történetíróink!...

Sokkal nagyobb idegen darab Gargano félszigete. Sziget volt ez még a diluviumban s csak túrzások és a patakok hordaléka csatolta a szárazföldhöz. De ma is egészen külön válik. 1000 méter magasra emelkedő festői hegyei, sziklás keleti partjai miatt egészen kiválik az eddigi tájképek közül. Északi partjai előtt friss lagunák (Lesina és Varano), friss túrzások képződtek, az Apenninók lejtőitől pedig a Candelero lapos, mocsaras síksága választja el.

Ez a síkság dél felé, Foggia vidékén kiszélesedik, valóságos kis alföld keletkezik itt, egyrészt az Apenninó elkanyarodó lábai, másrészt a Gargano hegyei, meg Apulia platóvidéke közt. Ennek a medencének központja Foggia, itt csomósodnak a négy főirányból

jövő vasutak. Nevezetes műveltség- és gazdaságcentrum lehetett volna ez a medence, ha volna jó kikötője. De a tengerpart végig lagunás, csak a Gargano zugában van egy jobb, védettebb hely, Manfredónia réve. Ez sem sokat ér. Kellemetlensége ennek a medencének a nagy szárazság is, mert a nyugati szél árnyékában van, már pedig a Földközi-tenger vidékeire mindig a nyugati szél hozza a csapadékot.

Az Ofanto-folyócskától kezdődik az apuliai plató. Alacsony fensík ez, nagyon száraz az éghajlata, alig van rajta állandó patak s alig van tengerparti síkság, hanem az alacsony fensík egyszerre végződik a tenger felé. Enyhe aszók, víztelen barázdák vágódnak itt-ott bele, de nagy része terméketlen legelő, vagy bozotos pusztaság. Alföldies a vidék települése is. Nagyobb községekben csoportosulnak a lakók, de nagy a szegénység, a nyomor és a műveletlenség. Csak az Adria partján vannak modern, nagyobb városok, mint Bari vagy Brindisi és pedig azért, mert ezeknek elég jó kikötőjük van. Különösen Brindisinek van jól védett öble, azért a Keletindiába induló hajók ezt a kikötőt rendszeren érintik s itt veszik fel az indiai postát. Mert az eddig Britanniából vasúton jön, tehát sokkal gyorsabban, mintha hajón jönne. A Britanniából egy héttel előbb elindult hajót éri utol itt a szárazföldi posta. De egyébként is forgalmas kikötők ezek, mert hisz Itáliában ezek vannak legkeletebbre. A partvidék elég jól művelt is, szép képek kínálkoznak, de benn, a félsziget belsejében nagy a kopárság, vízhiány és elhagyatottság. A történelem folyamán, különálló helyzete, elütő természete miatt mindig szeparetisztikus hajlandósága volt, hisz még a púnokkal is szövetségzett Róma ellen s állítólag Bari mellett van a cannaei csatamező, az itáliai hagyományos árulás egyik büntető helye! A nép sem itáliai eredetű, a félsziget belsejében igen különös építkezést látni s még ma is egészen elüt ez a nép a többi olasztól.

Ha az Adriát mindenütt ilyen szerencsétlen partok szegélyeznék, mint Riminitől Apuliáig, akkor alighanem nagyon elhagyatott tengerrész volna s a történelemben nagyon kevés szerepet játszott volna.

5. A karszt-tünemény.

Mielőtt az isztriai és dalmáciai partvidéket helyesen megismerhetnénk, szükséges megismerkednünk egy csodálatos tüneménnyel.

Ez a karszt.

Talán az egész világon a Karszt-hegységben a legjellemzőbb ez a tünemény, azért nevezték el róla. A Karszt tehát hegyvidéket, a karszt meg tüneményt jelent. Olyan fizikai földrajzi fejlődéssorozatot, amely a legcsodálatosabb térszíni formákat varázsolja elénk.

A karszt-tünemény kifejlődéséhez okvetetlenül kell a mészkő, vagy más olyan kőzet, ami vízben könnyebben oldódik. Ilyen például a kősó vagy gipsz. Parajdnál, Szovátánál, Tordán stb., igazi karszt-tüneményeket észlelhetünk a kősóban.

Más kőzetet a víz nem képes olyan gyorsan oldani, hanem elmállasztja, laza iszappá, agyaggá alakítja át a kemény kőzetet. A mészkő így nem mállik, hanem felolvad a vízben, mint a cukor. Ha a rendes kőzetnek valami repedése van, azon a víz eleinte leszivárog ugyan, de csakhamar telehordja málladékkal s magamagának tömi el az útját. A mészkőben ellenkezőleg. A leszivárgó víz még oldja a követ s a repedést folyton tágítja, lassankint egész üreget mos bele. A Karszt-hegység mészkő-felvidéke eredetileg valami lepusztult, gyűrődött hegység volt, azután megint szépen, egyetlen lapos boltozatban feldudorodva kiemelkedett. A mészkő-felvidék repedésein tehát elszalad a víz s nem keletkeznek a felszínén vízfolyások.

Ahol a repedések rendszere annyira kifejlődött,

hogy egész nagy üregek keletkeznek a rétegekben, ott a repedezett rétegek utána rogyadoznak a kimosott üregeknek. A felszínen kerek, mély lyuk támad, néha csak akkora, mint egy szoba, máskor akkora, hogy egész falu befér. Az ilyen utána-rogyott mélyedést *dolinának* nevezzük. A dolinákban eltűnt víz mélyen a hegy belsejében talál utat, rendesen közel a tenger

5. kép. Meja falu települése a nagy Dolina szélmentes déli lejtőjén. A házak egy színtvonalban vannak elhelyezve, a kertek csak addig tartanak, ameddig nincsenek a bórának nagyon kitéve.

színéhez, azután előbukkanik a tenger partján, rendszeren a víz alatt. Hatalmas források alakjában jelenik meg az eltűnt karsztvíz; elég legyen csak a Timavo vagy az Ombla forrásaira hivatkoznom.

A tág, kürtöszerű víznyelőkben a víz a mélységbe ragadja magával azt a kevés málladékot, ami mégis

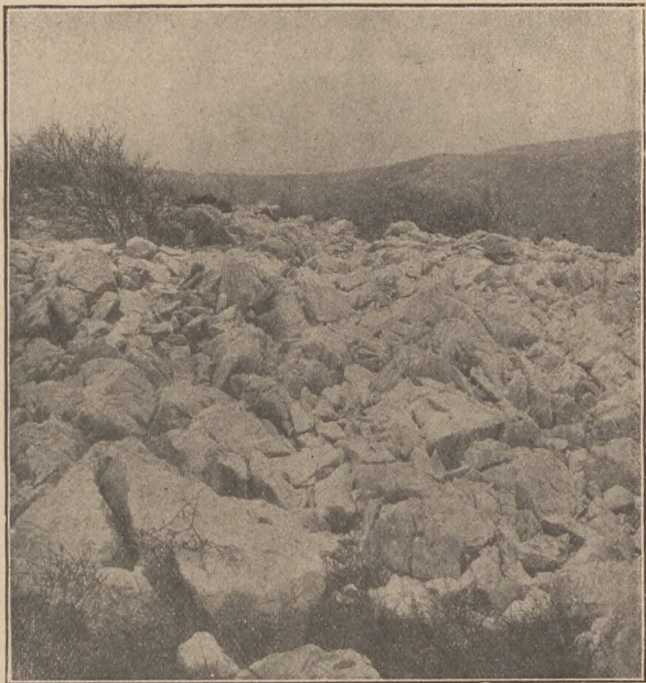
szűkösön keletkezik a sziklák felszínén. A mészkő-sziklák azután teljesen kopáran, össze-vissza marva, lyukakkal, homorú kimosásokkal ékesítve, zürzavaros felszínben állják útunkat. Ezt nevezzük *karr*-mezőnek. Semmiféle mészkő sem egyenletes összetételű, azért nem egyformán oldja a víz s mivel minden mészkőben vannak agyagosabb rétegek, a mész kioldásával egy vörös agyag marad hátra. Ezt nevezik *terra-rossának*. Ez tölti be a dolinákat néha annyira, hogy az olvadó hó vize, vagy a záporvíz napokig megmarad bennük, mint tó. A dolinák lejtőit is jól el szokta lepni a *terra-rossa*, különösen a bőra árnyékában fekvő oldalon s itt szoktak apró kis kőfallal határolt, lépcsős kerteket építeni beléjük. Az ilyen területek éles, feltűnő ellenétben állnak a *karr*-mezőkkel.

A mészkő-rétegekbe itt-ott belegyűrődtek a mészkőnél fiatalabb homokkő-rétegek. A lepusztulás idején a homokkő rétegek eltűntek, csak ezek a belegyűrűt sávok maradtak meg. Ezek azután olyanok a mészkőben, mint valami idegen test. Ezt nem tudja a víz kűrtökkel, barlangokkal keresztül furkálni, hanem a mélyen lenn, barlangokban futó víz alájuk kerül s alattuk erősen kiüregesíti, kimossa a mészkövet. Úgy, mint a zsilip tábla alatt az árok fenekét. A súlyos homokkő-réteg azután berogyik. A felszínen hosszú, árokszerű mélyedés, völgyület keletkezik. Ennek a fenekén fiatalabb homokkő van, mint az oldalain, mert ott a meredek sziklák idősebb mészkőből vannak. Az ilyen mélyedéseket *árkos poljéknak* nevezzük s nem-sokára látni fogjuk, hogy a dalmáciai szigetek és öblök keletkezésében ezek milyen döntő szerepet játszottak.

Mashol ezek az idegen, más kőzetből való rétegek nem hosszú árok alakjában, hanem egyes nagyobb foltok alakjában jelentkeznek, sokszor nem is a felszínen, hanem a mészkövek közt, mintegy bezárva. Ezek is berogynak s a közönséges *rogyott-poljék* keletkeznek.

Néha meg éppen fordítva van a dolog. A mészköves karszt felszínéhez nagyon közel vannak a mélyebb, régibb rétegek, amelyek karsztosodásra nem alkalmasak. Ezeket a rejtett magaslatoakat csak igen vékony mészkő-rétegcsoport fedi. Olyan vékony a mészkő,

6. kép. Tipusos karr-mező Kostrena St. Lucia fölött.

hogy a barlangok boltozata nem képes megmaradni, az üregek oly tágasak a mészkő vastagságához képest, hogy a boltozatok nem elég erősek. Az ilyen helyen az aláfurkált, üregekkel aláaknázott mészkő mindjárt összerogyik. A víznek újra kell vájnia, mosnia a mész-

követ, hogy újra utat törhessen. A berogyás mindig ismétlődik, végre a mészkő innen teljesen elpusztul, felszínre kerülnek a régibb rétegek, de mindig meredek mészkősziklák veszik körül. A sziklákból előbukkanik a patak, felszíni folyócska képében folyik végig a régibb kőzetek felszínén, azután megint eltűnik az átelleni sziklafalban. Az ilyen mélyedést *ki-kopott poljének* mondhatjuk, mert a vékony mészkő-takaró elkopásával, elpusztulásával keletkezett.

Ezek a poljék egyedül igazán lakható részei a Karszt-nak. Az árkos polje típusos példáját látjuk Fiume közelében. A felső Recsina-völgy a Martinschizza fölött elnyúló hosszanti völgyben folytatódik Sveto-Kuzmaig, azután jön a Buccari-öböl, ennek a folytatása meg a Vinodol. Ez a szép, hosszú völgy Novinál végződik.

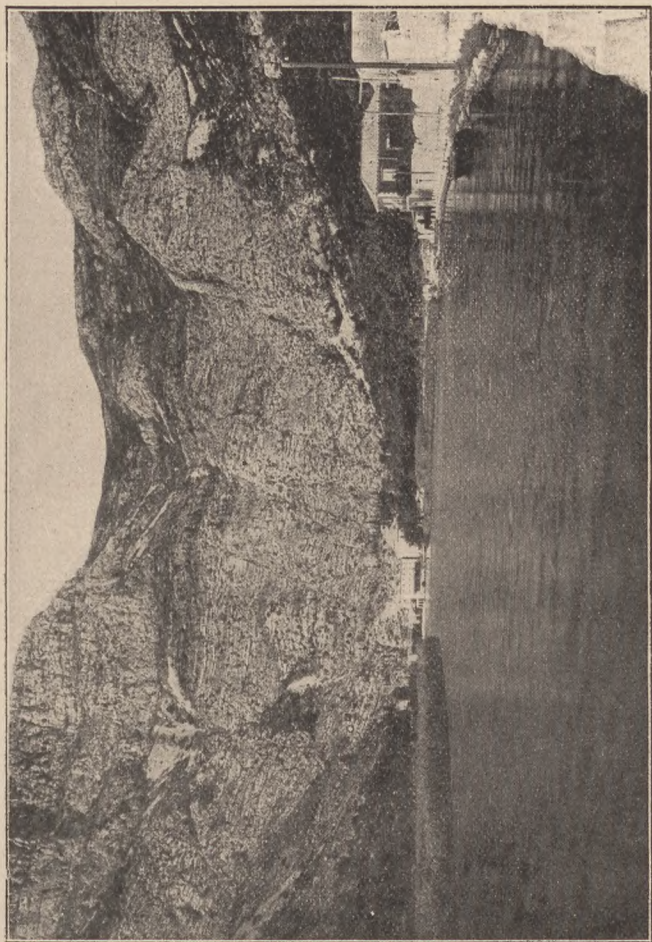
A Recsina völgyétől Noviig lehet tehát nyomozni az árkos poljét. Sveto-Kuzma táján egy mészkőcsomó fekszik magasan, de a völgy többi részében mindenütt megtaláljuk a völgyfenéken a homokkővet.

A hosszú, egyenetlenül besülyedt árkot keresztirányú repedések mentén támadt völgyek kötik össze a nyílt tengerrel. Ilyen keresztvölgy az Alsó-Recsina völgye, az a szép sziklahasadék a papírosgyár fölött, ahol a folyó barlangi eredetének még némi nyomát lehet látni. A második keresztvölgy a Martinschizzai-öböl, a harmadik a Buccari-öböl bejárója, a negyedik a Cirkvenicai völgy.

Ilyen árkos sülyedések, részben tektonikus eredetűek, részben karsztos-tünemények azok a csatornák, amelyek a dalmáciai szigeteket elválasztják egymástól, meg magukon a szigeteken is hosszú mélyedéseket, tavakat hoztak létre.

Benn, a Karszt-felvidék belsejében a közönséges rogyott-poljék a leggyakoribbak s ezekben van igazán sűrű lakóság. Fiume fölött mindjárt van egy jó kis példája ennek: a Grobniki polje. Csúnya, kopár, kavicsos pusztaság ennek a feneké, mert a víz már megint

7. kép. Ombia forrás. A Karszt földalatti folyóinak előtörésére igen jellemző példa.

8. kép. Tengerelatti forrás előtörése a buccarii öbölben.

eltűnik benne, ahogy a Recsina-völgy mélyebbre vágódott. Már megint alul megy el a víz s majd megint utána rogyik az egész polje s talán megint megjelennek a felszíni vízfolyások. Hasonló közönséges polje a laibachi medence, azután a Zirknitz-tó medencéje, továbbá Gottschee medencéje, ahonnan a kucséberek származnak. De ilyen a Lika, a Krbava meg a Gospič-polje is, sőt a legnagyobb része a boszniai és albániai poljéknek.

A kikopott poljék jó mintája megint közel van Fiuméhez. Ez a Fuzsine-polje. Fenekén karbon-kori palákon sietve fut le egy kis patak, de megint eltűnik a mészkövek alatt. Ilyen a Delnice-polje is, míg Ogulin típusos rogyott poljében fekszik.

A legnagyobb berogyások egyike a Szkutari-tó medencéje. A tó fenekén 90 méter mély lyukak vannak. Régi dolinák ezek, hajdan fenn voltak a Karszt-felvidék felszínén, de azután berogyott a polje s a dolinák víz alá kerültek.

A Balkán-félsziget nyugati oldalán, a Dinári hegyvidékkel borított területen mindenütt a poljékben van minden nevezetes hely. Janina, Monastir, Prizren, Üszküb, Szkutari, Cetinje stb., stb., mind poljékban, vagy poljeszerű mélyedésekben vannak. Némelyiknek már van lefolyása a tenger felé, mások látszólag lefolyástalanok s a víz a sziklák mélyén, barlangokban távozik el.

A karszt-jellegű területek tehát, összefoglalva, abban különböznek a rendes felvidékektől, hogy nincsenek rajtuk rendes völgyek, folyók és patakok, hanem dolinák és poljék. Mindegyik zárt mélyedés és rendszeren földalatti lefolyásuk van. Így azután nincsenek is a felvidéken források, nincsenek még kútak sem, mert mélyen, esetleg több száz méternyi mélységben lenn folyik a víz barlangokban s ezt a vizet kutakkal elérni szinte lehetetlen.

A barlangok nyílásai mindig egészen közel vannak

a tenger színéhez. Ha a part lassan emelkedik, akkor a barlang lassan süllyed lefelé. Régi nyílását eltömi a mésztufa, a cseppkő meg a kavics. Sok ilyen helyet lehet látni mindenfelé Buccari és Cirkvenica táján a tenger közelében. Durva kötörmelék látszik ott, vörös, vasas kötőanyaggal, mésztufával, cseppkő-képződményekkel összekötve. Régi barlang-szádák voltak ezek, a mostani vízfolyás azonban a tenger színe alatt bukkanik ki. Buccariza közelében szinte buzog a tenger vize, annyi jön elő a fenekén s messze hátraszorítja a sós vizet.

A karszt-jelenség ismeretével most már hozzáfoghatunk az isztriai, horvátországi és dalmáciai partvidék megismertetéséhez.

Még csak egyet kell tudnunk. A Karszt kopárságát régente szárazságának tulajdonították. Tudjuk ma már, hogy a horvátországi, dalmáciai, boszniai, hercegovinai és montenegrói hegyekben hullik Európa legtöbb esője, sőt talán Cetinje éppen az egész mérsékelt égövnek legesősebb helye. Magyarország területén Fuzsinében esik a legtöbb eső. Eső tehát van. A fátlanság oka a karszt-jelenség meg a bóra. A kipusztult erdő helyén a karsztjelenség miatt igen nehezen képződik új termőföld. A képződött málladéknak és a fiatalon sarjadzó növényzetnek pedig halálos ellensége a bóra.

Érdemes erről külön szólnunk.

6. A bóra és a sirokkó.

Akármiféle ok kényszeríti a levegőt arra, hogy a Karszton átkelve, a magyar medencéből az Adria felé ömöljön, abból mindig bóra lesz. Gyengébb, vagy erősebb, de mindig csak bóra. S ez rettenetes erejű szél!

A magyar medencében feltorlódott levegő, mint a gátján túlömlő víz, roppant sebességgel zuhanik le az Adriára. A hegység megsűkíti a szélfolyam medrét,

hisz éppen ott vesz el jelentékeny helyet, ahol leg-sűrűbb a levegő, tudniillik alul. Hogy a mozgásra kényszerített levegő megfelelő mennyisége átjusson a hegységen, sokkal sebesebben kell futnia, mint a síkságon. De egyszersmind késlelteti is a hegyi levegő

9. kép. Függő kertek a Buccarii-öböl északkeleti oldalán a bőra árnyékában. Háttul Buccariza és a Vinodol-völgy mélyedése látszik.

futását s emiatt növekedik az ok, ami a szelet indította. Rendesen kicsiny légnyomás van ilyenkor az Adria fölött s ha nem tudja a szél pótolni az itt

megkevesbedett levegőt, akkor még kisebbé válik a légnyomás és még hevesebbé a levegő rohanása.

Mint a vízesés zuhataga, úgy omlik alá a levegő a Quarneron. Legszebben látni a Buccari-öbölben, amint lecsap s vízforgatagokban szórja szét a vizet lerohanása helye körül minden irányban. Mert olyan rohamokban száll alá, mintha egy-egy lövés volna.

A felfelé szálló levegő lehül és kiválik belőle a pára, azért a hegyen fölemelkedő eső mindig óriási felhőtömeggel lepi el a hegyet és szakad az eső. A lefelé szálló levegő mindig fölmelegszik, azért elnyeli a felhőt, ködöt s a hegy lábánál derült az ég. Bóra idején látni, hogy fenn a Karszton sűrű felhőbe van burkolva minden, szakad az eső, a rohanó felhők azonban a hegy sziklás peremén egyszerre szerte foszlanak, egy-egy rongy kavarogva, rohanva szakad le, aztán elfoszlik, eltűnik.

Fenn a hegyen hihetetlenül heves a szél rohama. Kocsiutat, vasutat falakkal kell ellene védelmezni a szélnek jobban kitett helyeken, mert bizony ledobja a vasutakat, kocsikat. A házakat gödörbe, vagy a sziklák szél-árnyékába építik, különben szétszedi egészen. A tetők kövekkal vannak terhelve, alacsonyok s nehéz cserépfedél vagy eredetileg lapos kövekből készült fedél fűdi. A dolinak szélárnyékos, tehát délnyugatra tekintő oldala tele van függőkertekkel, ott vannak a falvak is. A szélnek kitett, tehát az észak-keletnek néző dolinaoldalokon alig szomorkodik egy-két megtépett bokor s mindenütt fényesen fehérlik elő a megromcsolt mészkőszikla. Fenn a hegyhátakon csak úgy lehet kertet művelni, hogy nagy kövekből, szárazon falazva, védőfalakat raknak föl. Így a magas falak közt meglehet őrizni a földet s megmaradnak az ültetvények. De ha falak nem védelmezik a fennsíkot, akkor a szél először a kizöldült növényt, a kerti veteményt, utána a földet hordja el s ha a szél után az oktalan kertész kimenne földjét

megnézni, járhatatlan karr-mezőt találna a helyén s talán meg sem tudná mondani, hol volt?

Ilyen teljesen lekopasztott karr-mezőt látni közel Fiuméhez is például Buccaritól délnyugatra, az öblöt elzáró félszigeten, vagy Portoré és Czirkvenicza közt, de különösen némelyik szigeten, például Veglián, vagy Pagón, hogy csak a közeliakat említsem. Rémes helyek ezek! Bóra idején szinte lehetetlen itt járni s a hegy-mászót a legnagyobb veszedelem fenyegeti.

A bóra természetesen az Adria dalmáciai partjain, vagy a Quarneróban nem kelt nagy hullámokat. A bóra-keltette hullámok Itália partjain nagyok, különösen Venezia környékén. A szél jól elgyöngül, mire addig ér, de a hullámok nagy erővel rontanak neki az alacsony túrzásos partoknak, meg Ancona molóinak. A partvidék öböltelen, kiegyenesített voltát nagyrészt ennek az erős hullámverésnek kell tulajdonítani.

Igen erős szokott lenni az Adrián a sirokkó is. A délies irányú szelet nevezik így. Akkor keletkezik, amikor a Földközi-tengeren nagy a levegő nyomása, hazánkban, meg a többi környező medencében alacsony. A szél a partokon fölemelkedni kénytelen, aztán tengerről jön, tehát tele van nedvességgel, azért szakad belőle az eső. A szél heves zivatarokkal, felhőszakadásszerű esőekkel, vagy pedig ősszel zuhogó, napokig tartó esővel jár. Ködben, felhőben van a világ, óriási a hullámverés a partokon. Ilyenkor rendszeren derült meleg, de zivatarra hajlandó idő van hazánkban. Az Alpok északi oldalán ilyenkor a fonszél dühöng, a bóra párja. Rettenetes hevessége, meg a magas hőmérséklete miatt okozott hirtelen hóolvadás miatt igen veszedelmes.

Persze, hogy van az Adrián még mindenféle szél. Az adriai hajósok jól ismerik már a szelek járását, változásait, hisz a halászbárkák még mind vitorlával járnak. A szelek olaszos elnevezései a veneziai hajó-

soktól maradtak ránk, de ma, a gőzhajók korában már kevésbé érdekesek.

7. Az isztriai partok.

A Triesztől egészen Abbáziáig húzott vonal a térképen levágja Isztriát. Szabályos, pajzs alakú félsziget ez. Szabályosságát még inkább feltűnővé teszi, hogy hegyes csúcsa éppen délen van s a félsziget keleti és nyugati partja éppen egyformán hajlik a meridiánusokhoz. Nagy törések, vetődések vágják ki ezt a dinári-darabot, de belsejében is meglátjuk ugyanazokat a törésvonalakat, amelyek a Karszt többi részén, meg különösen a szigeteken uralkodnak.

Veglia sziget magaslatainak folytatása a Cićenboden 1000 méter fölé emelkedő, karsztos magaslata. A Quarnero a nagy magaslat egy darabjának elsüllyedése következtében keletkezett tektonikus medence. Azért olyan szabályos rombusz-alakú s azért emelkedik ki belőle Abbázia fölött olyan hirtelen a hegység. Cherzo sziget magaslatainak a folytatása a Monte Maggiore, a félsziget legmagasabb pontja, néhány méter híján 1400 méter.

A félsziget többi része alacsonyabb. A Cićenboden-től délnyugatra homokkő-zóna húzódik végig rajta, itt lakik a legsűrűbb népesség, itt elég normálisak a halmok, völgyek. A többi karszt. Dolinás, mészkő-sziklás felvidék, de nem magas. 100—200 méter magasságú, tehát már nagy barlangok nem keletkezhetnek, mert a boltozatukat nem bírják meg. Ezért aztán több nyílt folyóvölgy szeli át a félszigetet. De ezek olyanok, mintha hajdan barlangok lettek volna, sőt a folyók torkolatai rendesen igen különös, fjord-szerű, hosszú, keskeny, kanyargós öblökben végződnek. Ilyen Rovignótól északra a Canale di Leme, vagy a délkeleti oldalon a Canale dell' Arsa. Arra vallanak ezek, hogy nem régen erősen megsüllyedt a

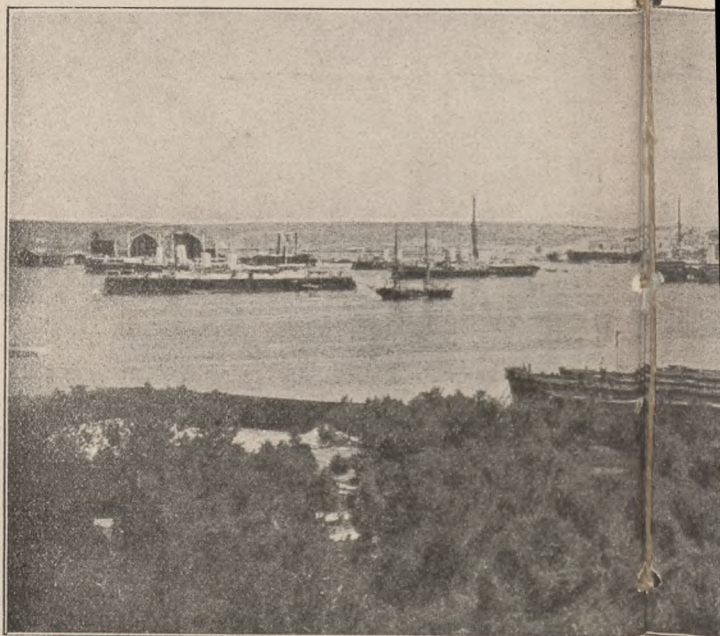
félsziget s a felszakadt, barlangi eredetű völgyek egészen víz alá kerültek. Egyébként a part jól tagozott, kedves képek váltakoznak az alámart sziklák és a fehérlő házcsoportok, meg a gyönyörű növényzet szeszélyes csoportosulása következtében. Capodistria, Pirano, Cittanove, Rovigno, Pola stb., mind feledhetetlenül szépek s mindenesetre tisztábbak, mint a szemben fekvő olasz városok. Pedig úgy külsejükre nagyon hasonlítanak amazokhoz. Csakhogy itt a festői tengerpart, a sokkal, de sokkal jobb közigazgatás, az utak jósága kiküszöböli a szemben fekvő olasz városok tájképeinek kellemetlen és ízléstelen vonásait.

A vidék kellemes, kedves báját már a rómaiak fölsímtették. Igen nevezetes római gyarmatosítás volt itt, mindenfelé temérdek a római emlék. Különösen Pola előkelő, fényes római város volt a császárság idejében. Mondtuk, hogy Aquileja is valósággal a birodalom második fővárosának jellegével tündöklött, de Pola is igen nevezetes hely volt. Hisz a pannoniai uralom fenntartására irányuló adminisztráció leginkább innen indult ki.

Az osztrák és német medencék gazdasági felvirágzása után Pola helyett inkább Aquileja lett volna hivatva arra, hogy az északról jövő kereskedelemnek fő kikötője, kereskedelmi empóriumma legyen. Csakhogy ennek már a középkorban egészen elromlott a kikötője s különösen az újabb időben a lagunás kikötők semmiképpen sem felelnek meg már a nagy gőzösök igényeinek. Ezért az osztrák és német medencékhez legközelebb fekvő jó kikötő, Trieszt lett a legfontosabb empórium. Gyönyörű szép helyen, kitűnő jó kikötő mellett fekszik. A laibachi medencén keresztül aránylag nem is nehéz megközelíteni, minden esetre könnyebb, mint Fiumét hazánk felől. Trieszt mindig az osztrák és német medencék kereskedelmi kikötője lesz s geográfiai abszurdum, hogy Itáliához tartozzék!

8. A horvát-dalmát partvidék.

Isztriától délkeletre szigetrájjá bomlott a Karszt hegyvidéke. A szigetek közt könnyen tájékozódhatunk. Mindenek előtt két csoportot veszünk észre, egy északi és egy déli csoportot. A kettőt egymástól Dalmáciának előugró partja, tompa félszigete választja el Sebenico és Spalato közt.

10. kép. Pola, a nagy hadi

Az északi csoporton könnyű fölismerni a párhuzamos hegyláncokat. Sűrűn futnak ezek egymás mellett. Ha a Kárpátok homokkő-zónáját Galiciában előnténé valami 400—500 m. magasra duzzadt tenger, éppen

ilyen szigetsorok kerítenék a Kárpátok főláncát Galicia felől. A legkülső lánc a kis Zuri szigettel indul ki délen, aztán a csodálatosan keskeny, hosszú Inconata meg Grossa vagy Lunga szigeteken át Meledának tart, de aztán Premuda szigetekskén látszik folytatódni, de itt elmosódik. A második lánc Sebenico előtt a szigetrajban kezdődik, majd Morter, Pasman, Ugljan szigeteken át megint Meleda szigetre

Pola, a nagy hadikikötő.

vezet s ott az elsővel kapcsolódik. Folytatása Selve, Lussin és Cherzo szigeteken van, de ezek is több párhuzamos láncból állnak. Ezt a két fő láncot külső sorozatnak nevezhetjük.

A belső sorozat fő szigetei Pago, Arbe és Veglia. A külső és a belső sorozatot egymástól a Quarnerolo, a belsőt a szárazföldről a Morlacca-csatorna választja el. Ennyit megjegyeznünk elegendő s mindig tájékozódni tudunk a szigetek közt. Ezek a láncok Dalmácia partjaival megint belekötődnek a Dinári Alpokba.

A déli csoport láncai azonban elválnak Dalmáciától, de nem kötődnek bele újra a hegységbe, hanem ki-

11. kép. Catene tengerszoros, a Szent György és Scarpello-sziget.

mutatnak a nyílt Adriára. Négy ilyen lánc, illetőleg szigetsor van. Az első Spalatótól délre Brazza és Solta szigetekből áll, a második a hosszú Lesina-sziget. A harmadik a leghosszabb. Ez a dalmát-partokkal csak éppen hogy egy keskeny nyakkal összefüggő Sabbioncello félszigetből, Curzola és Lissa nagyobb szigetekből áll s a kis Pomo-szirtben végződik, messze künn a nyílt Adrián. A negyedik lánc már a Cattaró-

12 kép. A Bocche di Cattaro madártávlati képe.

nál kezd elválni, de csak Meleda szigetben lett szabaddá, aztán Lagostán át Cazza szigetben végződik.

De éppen ilyen láncokból van ám fölépítve a szárazföld is, csakhogy a köztük levő mélyedések nem süppednek a tenger alá. A tengerpart közelében azonban még igen alacsony sülyedések, árkok vannak és éppen ezek a legalkalmasabbak a letelepülésre. A sülyedések ugyanis rendesen karsztos sülyedések. Ilyen helyeken homokkő vagy márga van a mészkő-rétegek

13. kép. Klissza (Clissa) vára Spalato fölött. Háttul a kopár mészkősziklák rétegzésének ereztészerű kibukkanása jól látszik.

közt s ezeken pompás földművelés folyik, hisz ezeken rendes kis patakok csörgedeznek. Milyen homlok-egyenest ellenkező jellegű tájképek ezek, mint a karsztos mészköves felvidék! Valóságos oázisok ezek a karszt fárasztó tájképei közt! Milyen kedves, üde látványosság Zara, vagy Trau, Spalato, Ragusa! S mennyire más ezeknek a műveltsége, története, egész jellege, mint a Karszt mélyén rejtőzködő poljék vá-

rosai és falvai! Műemlékekkel tele, pompás környezetbe foglalt kis drágakövek ezek. S mindegyik mögött ott fehérlik a rettenetes Karszt! Ott lenn tudomány, művészet, civilizáció virágzik: idefenn vadon képek, durva műveletlenség, nyomor és elzárkózottság.

Ott, ahol legszélesebb Dalmácia, ott az a szerencséje is van a tengerpartnak, hogy nagyobb folyóvölgyek is kifejlődtek. Három nagy folyó fut le sugarasan: a Zermanja, Krka és Cetina. Sajnos,

14. kép. Ragusa.

mindegyik oly szűk, hasadékszerű völgyben folyik, hogy közlekedésre nem használhatók. Valamivel jobb délen a Narenta völgye, de ez oly vad karszt- és polje-vidékbe vezet, hogy alig használható.

Dalmáciának éppen abban van a legnagyobb bája, hogy rettenetes vadság váltakozik a legkellemesebb tájképekkel. A Cattaroi-öböl zord fennsége a norvégiai fjordokra emlékeztet, pedig egészen más a

keletkezése. De talán sehol sem oly szép az ellentét, mint Spalatoban és Ragusaban. Spalato környékének enyhe márga-halmi tele vannak zöld kertekkel, mindenfelé délszaki növényzet, leírhatatlanul szép romok és emlékek. Itt-ott kiviggyanak a mészkő, mintha fogát viczorítaná, de egész Klisszáig föl, minden tele házakkal, kertekkel. Hejh! De fölöttük fehérlik, mint idegen világ, a Kosiak és Mosor planina! Mint valami idegen, mesevilág, olyan az ibolyás kékben elvesző, kopár sziklavilág az örökzöld növényzet fölött! Ragusában már valósággal délszaki növényzet pompázik. Itt már nem olyan fagyasztó a bóra lehelete, itt az agave virágzik vadon, az opuntia sárga virága az oleander rózsás lombjai közé keveredik, a pálmák művészi levelei a babér, mirtus, magnolia, olaj stb. lombjai közül sötétlenek ki. Aztán ha Ragusa egyik északi mellékutóján, a lépcsős síkatorokban fölfelé tekintünk: milyen vadul fest ott fenn a retentő Kraszt sziklavilága!

Ezen az egész partvidéken a magyar medence számára csak két hely mutatkozik, amelyik kikötőnek alkalmas és a legkönnyebben hozzáférhető. Az egyik Buccari, a másik Fiume. Buccari öble nagyon kicsiny, a kikötő körül levő lapály csekély, hisz a fiumei pályaudvar sem férne el ott!

Ezért kellett hazánk számára Fiumét választani. Ott sincs ugyan elegendő hely, mesterséges töltéssel kellett a kikötő-helyet kibővíteni, de azért itt van annyi térség, amennyi egyelőre elegendő s még lesz, ha hazánk önállóan fejlesztheti gazdaságát s ura marad a Quarnerónak. De ha elkövetkezendő a béke, akkor aztán minden erőnkkel neki kell feküdnünk, hogy Fiumét naggyá, hatalmassá és magyarrá tegyük, hogy örök időkre biztosítsuk és sűrű, könnyű közlekedéssel teljesen magunkhoz kössük az Adriának ezt a fejét! Akkor fog egy dicső kor felvirradni nemcsak miránk, hanem az Adriára is! Akkor fogja az

Adria igazi rendeltetését, hivatását betölteni s messze túl fogja szárnyalni a Földközi-tenger két szomszédos kijáróját: a Provencet és a Boszporuszt!

9. Az albániai partok.

Szomorú képpel kell befejeznünk az Adria leírását. A Szkutari-tó hatalmas, polje-sülyedésén meg a Bojana (Drin) torkolatán túl délre az albániai partok kezdődnek. Vége van a dalmáciai típusnak. Albánia hegyei is nagyon hasonlítanak a boszniai és horvátországi karsztos felvidékekhez, bár több a homokkő közbül. Mindazáltal csúnya, vad hegyvidék ez! Még most is ott lakik Európa egyik ős népe, az albán vagy szkipetár. Bár némelyek nyelvüket indoeurópai nyelvnek tartják, mégis rokontalan ősi maradvány ez, talán régiebbek itt, mint a pelazgusok. Elzárkózottságukat éppen annak köszönhetik, hogy nehezen járható, karsztos felvidékük van, a tenger partján azonban nincsenek többé dalmáciai típusú fél medencék, meg festői szigetek, hanem turzásos, lagunás, egészségtelen partok, alig-alig használható kikötőkkel. Már Antivári és Dulcigno kikötője is rossz, de Durazzo semmivel sem jobb s ha valamelyik balkán-államnak egyedüli kikötője lenne is, akkor sem számíthatna valami nagy jövőndőre.

Csak Otrantoval szemben, a Valona-öböllel kezdődik a görög part-típus. Ez azonban már nem az Adriát környező vidékek típusai közé tartozik.

A gyönyörű dalmáciai városkák mellett milyen ismeretlen, vad, züllött területek ezek! Egészen közel Európa közepéhez valódi vadonokat, vérbosszút lihegő félvad hegyinépet, járhatatlan pusztaságokat és lakatlan homokpusztákat találunk itt: Ez az Adria legsivárabb partja.

De mintha ez is kellene hozzá, hogy a változatoság annál nagyszerűbb legyen! Mert így lesz az Ad-

ria Földünk egyik legérdekesebb, legváltozatosabb tájképcsoportja s így vár reá az a nagy jövő, ami vagyunk hivatva neki előkészíteni és kifejleszteni!

10. Az Adria környékének betelepülése.

Semmi kétségünk sem lehet, hogy az Adria környékén úgy, mint az egész Földközi-tenger vidékén már a pleisztocén ősember is ott lakott, különösen akkor, amikor a jégkorszak Európa északibb részeit majdnem teljesen lakhatatlanná tette. Talán a már eszkimókhoz hasonló ősemberfaj élt hasonló életet, de mégsem egészen olyant, mint a mi mai arktikus népeink. Mert a mai sarkvidéki népek majdnem fél-évig nem látják a Napot, aztán meg olyan nyaruk következik, amikor hónapokon keresztül nem megy le a Nap. A Földközi-tenger környékén ilyen éghajlat soha sem volt.

Az Adria környékének legrégibb ember-leletei a horvátországi Krapinán, egy barlangban talált, hét egyéntől származó maradványok. Ilyen maradványok ezrével lehetnek eltemetve a Karszt megfulladt barlangjaiban. Temérdek régi üreget töltött ki a cseppkő, a travertino s azok jól betemették az esetleg megmaradt csontokat, eszközöket. Talán majd még sikerül ilyeneket ismét napvilágra hozni, ha a Karsztot jobban ismerjük. Néma nyomokat csak a nabresinai és opcsinai barlangokban találtak, Trieszt környékén.

A pleisztocén (diluviális) ősemberről egyebet nem tudunk. Észak-Itáliában aztán az újabb kőkorszaknak temérdek emléke ismeretes, de van egész Itáliában mindenfelé igen sok kőkorszakbeli maradvány. Régente a római emlékek tanulmányozása egészen elterelte az olasz archeológusok figyelmét a régibb korok emlékeiről, de újabban mindenütt nagy figyelemmel kísérik ezeket is. Ma már a Forum Romanumnak kőkorszakbeli emlékei is előkerültek, tanúsítva azt, hogy ezen

a nevezetes helyen sokkal régebben voltak emberi telepek, mint azt a Róma alapításáról szóló mesék alapján képzelhettük volna. Temérdek újabb kőkorszakbeli emlék került elő Boszniában, de nem hiányzanak Dalmáciából sem. Kétségtelen, hogy ebben az időben is sűrűn voltak az Adria partjain emberi letelepülések.

A történelmi időkbe átlépve, a görög híradások az elsők, amelyek tájékoztatnak az Adria körüli népekről. Hisz a görögök kereskedtek az Adrián, aztán gyarmataik voltak Dél-Itáliában, sőt a mai Marseille helyén is Massilia gyarmatuk volt.

Róma kialakulásának ideje táján körülbelül a következő lehetett a népek eloszlása az Adria körül.

Az Alpok keleti végén és hazánkban *kelta* népek laktak. Ezek mindenestre indo-európai, vagy ária népek s Nyugat-Európának majdnem egész területét ellepték. Az Alpok déli oldalán, a Po síkságának peremén úgy látszik, akkor már kivesztek a cölöp-építmények lakói s új népek áramlottak helyükbe. A Po síkságának igen nagy része, a cölöpítmények lakóinak korában még lakhatatlan volt. Az Alpok déli lábánál sorakozó gyönyörű tavak déli partján mindenütt ott találjuk a cölöp-falvak romjait, a „*terramarékat*“, sőt az Apenninok északi lábánál is, a Via Emilia római út táján és mindenfelé. Lehet, hogy ezek a cölöépítők italikus népek voltak s éppen innen indultak ki a félsziget délibb részei felé, amikor a kelták, ligurok és gallusok kiszorították őket régi helyükből. A cölöépítés el volt terjedve a Karszt poljeiban, meg a Száva mentén is, sőt itt még ma is vannak. Boszniában majorok, egyéb épületek, különösen Ripac környékén ma is cölöpökre épülnek.

Kétségtelen, hogy ott építkeztek így, ahol erre szükség volt és ahol lehetett. A svájci tavak cölöp-építményeiben igen jól védett helyeken laktak az őslakók. A Po síkságának peremén a lagunákban

hasznló módon találtak védelmet a lakók. Róma alapításának időtájában¹ a Po síkjának széle sokkal hátrább volt, mint ma, meg Atria vagy Adria is későbbi alapítás. A folyók árterein is cölöpökre építkeztek s ilyenek voltak a vizenyős poljékban is. Nem kell feltennünk, hogy a cölöpépítők mind egyfajú népek voltak, de ez a mód valószínűleg egy népfajtól származik s későbbi bevándorlók csak átvették tőlük. A Po síkságának lagunás szélén, meg a poljékban állandóan fenntartotta magát ez az építő mód, bármint hullámozottak is a történelem eseményei. Még ma is él: Venezia cölöpépítményei még mindig őrzik az őskornak ezt a technikai módszerét.

Talán a gallusok, talán a kelták vagy a ligurok nyomása alatt vándoroltak innen délre a népek s ellepték az Apenninokat, le egészen a Tarentói öbölig. Különböző nyelvjárásokat beszéltek, de mind rokonai voltak a latinoknak. A latin törzs aránylag kisebb volt köztük, sokkal nagyobb területet foglaltak el a többi itálok. Ancona mögött az Apenninok gerincét és keleti lejtőjét az *oszkusok* és *umbriaiak* lepték el, a tenger partján a *picens* nép lakott. A Tevere felső vízvidékén a *szabinusok*, az Abruzzók déli lejtőjén és a nápolyi Campania mögött a *szamniták* éltek, az Adria partján pedig a *picensektől* délre a *frentanusok*, a Gargano-félsziget mögött a *daunusok*, Apuliában pedig a *peucetiusok* meg a *szalentinusok* laktak, de ezekről már nem bizonyos, hogy itáliai népek voltak-e? Általában rendkívül bonyolult a népesség eloszlása ebben az időben Itália középső és déli részén. Az itál-népek legtöbbször maradtak írott emlékei, hisz a görögöktől átvették az írást, de éppen ezért, a sok szinguláris adat még csak jobban összekúsálja

¹ Helyesebb Róma kialakulásáról, mint alapításáról beszélni, mert ma már tudjuk, hogy az alapításról szóló monda teljes mese s általában a királyok kora a mesék országába tartozik.

azt is, amit tudunk. Valószínűleg a Föld többi részén is hasonló keveredés lehetett, de írott emlékek híján sokkal egyszerűbbnek képzeljük a dolgot, mint amilyen volt valóban.

Az itálikus népek legnagyobbbrészt a hegyek közé vonultak és elszigetelt halmokra építették városaikat. Még ma is látni hegytetőkre épített olasz városokat. Ez ősi szokás s minden esetre a védhetőséggel függött össze. A későbbi fejlődés kapcsán a városok leköl-töztek a síkságokra, de aztán valami veszedelem, pusztító háború után megint csak visszavonultak a nehezen hozzáférhető sziklafészekbe.

Az itáliai népektől lényegesen különböztek az *etruszkok*. Ezek körülbelül Róma vidékétől északra a nyugati partokon, aztán Toscana területén és végül a Po síkságán is laktak, talán egész az Adriai-tengerig. Ezek nem voltak indo-európaiak. Nyelvük ugyan nincs megoldva, a kérdés még nagyon tisztázatlan, de mindinkább valószínűvé válik, hogy ural-altáji népek lehettek. Különösen ábrázolásaik és a római és görög írók ecsetelései alapján ismert arcvonásaik és testalkatuk mondják azt, hogy ezeket valami ural-altáji rokonságú népeknek kell tartanunk. Némelyek a pelazgusokkal, mások a főnicziaiakkal, az egyiptomiakkal, a finn-ugorokkal, afrikai libiaiakkal hozzák őket rokonságba, de ez mind csak találgatás, biztos megoldásunk nincs. Az összehasonlító nyelvészet ingatag talajának alig van jobb példája, mint az a temérdek felületesebb, vagy alaposabb erőlködés, hogy az etruszkok nyelvét rokonságba hozzák valami-féle más nyelvvel. Éppen olyan rokontalannak látszik az, mint a baszkok és ibérek nyelve, meg az illirek utódainak, az albánoknak ma már sok idegen vonást felvett nyelve. Valami későn bevándorlott népeknek sem tekinthetjük őket, hanem valószínűleg igen régi őslakói Európának s a szomszédai mind bevándorlottak, sokkal későbbi jövevények, azért volt egészen

idegen a nyelvük. Későbbben mind több föníciai és görög hatás mutatkozik művészetükben, iparukban, aztán a latinság hatott rájuk nagy mértékben s végre egészen felolvadtak a latinokban. De ami ősi elemet találunk kultúrájukban, az igen régi, kezdetleges, erősen ázsiai jellegű. Sok minden egyébbel együtt alighanem ők hozták ősidőkben egy részét annak a turáni műveltségnek Európába, amelyet a kőkor és a korai bronzkor annyi mindenféle jellel árul el. Sokkal későbbiek az indo európai vagy ázsiai népek, mint ezek a csodálatos, rokonalannak látszó, igazi őslakók.

Valami ilyenféle nép volt a *liguri*-népség is. Ezek Aquitániából, tehát Közép-Franciaországból terjedtek át a nyugati Alpokra és a Liguri-tenger partján s itt szomszédai lettek az etruszkoknak. Ezeknek írott emlékei nem maradtak, azért még sokkal kevesebbet tudunk róluk.

Az etruszkoknak sokkal nagyobb befolyása és jelentősége volt az Adria-vidéki műveltségre, mint azt azelőtt hitték. Róma alapítói, első urai valószínűleg etruszkok voltak. A Tarquiniusok etruszk volta majdnem minden kétségen felül áll.

A magasabb etruszk-műveltség adta meg a rómaiaknak azt a hatalmat, amellyel a szomszéd itáliai népek fölé uralomra kerültek. A latin nyelv igen sokat vett át az etruszkoktól. Később a latinnyelvű római ellenség és hódító gyanánt áll szemben az etruszkokkal, de tulajdonképpen csak a császárság idejében hódolnak meg egészen. A római építő-művészet, Róma város épületei, korábbi műalkotásai, edényei, temetkezései kétségen felül helyezik az etruszk hatást, sőt mondhatnánk etruszk alapot, amelyen a latin műveltség fölépült. Még talán a görög mithológiát is közvetve az etruszkok útján vették át.

A liguroknak sokkal kevesebb jelentősége volt, az Adriára meg talán éppen semmi.

***

Egészen másként áll a dolog ebben az időben az Adria keleti oldalán. A Dinári hegyvidék nehezen járható területén sokkal zárkózottabban, sokkal elhagyatottabban élt egy ősnép, az *illirek* népe. Keletre tőlük a görög műveltség és a macedóniai világhatalom szinte szédítő magasságra emelkedett. Amott Afrodité szobrát faragták utolérhetetlen tökéletességgel, emitt az Indusig hordozta meg győzhetetlen fegyverét minden idők egyik legnagyobb hadvezére és államférfia: s az illirek karsztos hegyeikbe bezárkózva, távol maradtak mindettől. Nyugatra, Itáliában a római birodalom kezdte bontogatni szárnyait. Csodálatosan szép államalkotás, az emberi elmének nagyszerű vívmányai születtek társadalmi, jogi, hadi téren: s az illirek közvetlen közelben is csak „barbárok” maradtak.

Mindaddig, amíg a rómaiak fegyverrel nem kényszerítették ezt az elmaradt, idegen testet a meghódításra, az ókor ragyogó műveltségének megismerésére. De még így sem sikerült őket teljesen behódítani. Mind a mai napig fennmaradt egy részük, mint Európa egyetlen „barbár” népe, az *albán*. Mert kétségtelen, hogy az albánok az ő egyenes leszármazottjaik. Sokat átvettek a hegyeikbe tolakodó népektől: a rómaiaktól nyelvükbe, szokásaikba vettek fel sokat, aztán a szlávoktól, velenceiektől, vallást, fegyvert stb., később a törököktől ismét a mohamedánizmust vették át részben, de azért megmaradtak szkipetároknak, a vérbosszút jogosan gyakorló „barbároknak”, akik ma alig élnek különbül, mint azok az illirek, akik Macedónia határait zavargatták, amikor a görög hegemonia elnyeréséért küzdött.

Milyen csodálatos is ez a világ itt! Milyen végtelesen fontos a geográfiai tényezők szerepe a történelmi fejlődésben!

Az illirek birodalma az Alpok keleti lejtőitől egészen Epiruszig terjedt le. A mai Horvátországban lakó csoportjukat liburnusoknak nevezték. Ezek igen ügyes

hajósok hírében álltak már az ókorban s különösen az actiumi ütközetben, amikor Octavianus leverte Antoniust és Cleopátrát, akkor tűnt fel az Octavianust segítő liburnus hajósok nagy ügyessége, harctermettsége s hajóiknak kitűnő, gyors mozgása. A Quarnerot s Venezia környékét annyira jellemző háromszögletes, úgynevezett „latin“ vitorlák a liburnusoktól származnak.

A Quarnero zugában, a mai Fiume fölött a harcias *japudok* laktak. Ezeknek a városa volt *Tarsatica* Fiume mellett s ennek a neve maradt fenn Tersatto várának nevében.

Tőlük északra az *isztroi* népeket ismerték a görög gyarmatosok. Az isztrektől származik Isztria neve, de semmi köze ennek a névnek a Duna Iszter nevéhez!

Ősidők óta lakhattak itt az illirek. Hegytetőkön kőfalakkal védett erősségeket építettek s ezek körül települtek a falvak, valószínűleg fából épített házakból. Ezek a nagy kőerődítmények alighanem magas, zömök, négyszögletes tornyok, úgynevezett kulák voltak, mert ilyeneket építenek ma is az albánok védelmül. Az olaszok castelleri, a szlávok gradisce vagy sztarigrad néven nevezik őket s néha a romterület akkora, hogy egész városkát körülvevő, tornyokkal védelmezett bástyák maradványainak kell őket tartanunk. Különösen Isztriában valóságos kis város-falak.

A nép azonban faházakban, a poljék vizenyős lapályain cölöpépítményekben lakott. Leginkább pásztorkodással, a tenger partján halászattal, némi kereskedelemmel és kalózkodással foglalkoztak. A kereskedelmet görög gyarmatosok segítették fejleszteni. Egységes államalakulásig sohasem vitték, mindig apró fejedelemségekre osztottak s éppen olyan örökös marakodás dúlt köztük, mint akár ma.

Az aranygyapju mondája érinti ugyan az Adriát, de ez mese. Az első geográfiai leírás Skylax görög geografustól származik a Kr. e. IV. századból. Ekkor

még nem nevezték Dalmáciának. Ez az elnevezés később keletkezett, amikor Spalato mögött, fenn a poljékban kis köztársaság vált ki a többi illir nép közül. Bizonyosan már idegen, talán kelta hatás alatt keletkezett ez a kis, jobban rendezett államocska. Ennek fővárosa volt állítólag Delminium. Ez a név annyit jelent, mint „havasi legelő” (alb, pojana). A várost nem tudjuk hol volt. Lakóit „delmatei”-nek nevezték s ebből lett a dalmata. Sokkal valószínűbbnek látszik előttem, hogy ilyen város sohasem létezett, hanem éppen mivel delminium magas, hegyi legelőt jelent, innen származik a név, éppúgy, mint az Alpok neve az alb, vagy alp „havasi legelő” szótól. Várost nem szoktak legelőről elnevezni s ha olyan nagy város lett volna, hogy róla az egész vidéket elnevezték, bizonyosan fennmaradt volna legalább annyi belőle, hogy tudnók, hol volt ez a nevezetes hely?

Az illir pásztornép szűknek találta hegyeit. Mint ma az oláhok, ők is levándoroltak más területekre, ahol pásztorkodni lehetett. Átkerültek még Itáliába is, mert kétségtelen, hogy Apulia legdélibb részén lakott *messapi* nép nyelve a mai albánnal rokon volt. Ezt ott talált feliratok minden kétségen kívül igazolják. De illir eredetűnek tartják a daunus, sallentinus, paelignus és japygus népeket is Itália déli, adriai partjain.

A görögök jó korán kezdték gyarmatosítani ezt a vidéket. Ügylátszik első gyarmatuk Curzola (Korkira nigra) szigetén alakult Kr. e. 490 körül, tehát abban az időtájban, amikor a római konzulok hivatalos névsora kezdődik s a köztársaság kezd véglegesen kialakulni. Később egy évszázaddal keletkezett Lissa szigetén a szirakuzai görög Issza vagy Isszosz gyarmat, majd a szárazföldön Tragurion a mai Trau helyén. Később Lesinán volt Pharos gyarmatuk, de mindenfelé lehettek kereskedelmi összeköttetések, mint például Buduát, Cattarótól délre már Szkülaخ említi ugyan-

ezen a néven! Polától északkeletre mintegy 12 km-re, a mai Altura táján volt a római *Nesactium* város. Ennek romjaiból mikenei kultúrára valló emlékek kerültek ki, tehát a legrégibb görög világ már kereskedelmi összeköttetésben állt Isztriával!

De ez a gyarmatosítás nem volt olyan, hogy mélyebb nyomokat hagyott volna. Csak kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn ezek s a déli szigetcsoporton túl sosem terjeszkedtek. Az illirek sokat zsarolták, háborgatták őket s Kr. e. 230-ban Issza római segítséget kért az illirek ellen s akkor avatkozott bele Róma először az illirek történetébe.

Róma kialakulásának idején tehát az itálikus, az etruszk, meg az illir népek laktak az Adria körül, de már görög gyarmatosítás folyt, aztán a kelták kezdtek az illireket dél felé nyomni.

Később Róma mindjobban beleavatkozott Illiria történetébe s lassankint az egész terület római fennhatóság alá került.

Mint minden római provinciában, itt is első dolga volt a rómaiaknak utakat építeni. Kitűnő úthálózat tárta föl az ősidők óta elzárt területeket. Dyrrhachionból, a mai Durazzóból indult ki az egyik út Bizancium felé, aztán a part mentén is vezetett végig egész úthálózat, de keresztül jött Aquilejából kiindulva, Laibachon át Pannoniába is, meg valószínűleg Fiume vidékéről is.

Az úton kívül fontos városokat is alapítottak s ezeket egészen rómaivá tették. Legnevezetesebbek voltak: Aquileja, Tergeste (Triest), Parentium (Parenzo), Pola, Nesactium (Pólától északkeletre), Tarsatica (Tersatto), Senia (Zengg), Jader (Zara), Scardona (ma is megvan ugyanezen a néven a Krka alsó részén, ahol a folyó poljék mocsaraiban széled el. Ma szerepét Sebenico vette át), Tragurium (Trau), Salona (Spalato mögött), Narona (ma már nincs meg, Metković közelében volt), Epidaurum (Ragusa elődje, ma Ragusa-

vecchia), Dyrrhachium (Durazzo), és Aulon (Avlona vagy Valona).

Nagyszerű élet lehetett akkor itt! Római légiók tartották fenn a rendet, megszűnt a kalózkodás, megszűntek a hegyi népek rablóhadjáratai, mindenféle föllendült a kereskedelem, a civilizáció. A római városi élet imponálóan hatott az elmaradt hegyi barbárokra. De fényes is volt! Pola, Aquileja emlékei, a spalatói Diocletianus palota nagyszerű romjai a római élet pazar fényét, fejlett ízlését és biztosságát minden szónál ékeesebben tanúsítja.

Az illir népek közt a késői latin nyelvnek provinciális dialektusa gyorsan elterjedt. Az Engadin-völgytől Friaulon át a Karszt területére, onnan az albániai hegyekbe terjedt el ez a hatás, míg a hegyek mögött a mai Szerbiában és azon túl a bizanciumi görög hatás hagyott mély nyomokat. A kereszténység elterjedésének idején itt, az Adria partjain a római vallás, amott, a Balkán keletibb részein a görög kereszténység jutott uralomra.

Elképzelhetjük, hogy a rongyos, félvad hegyi pásztorok előtt mily csodálatos nagyszerűség lehetett a római városok fénye. A pompás diadalkapuk, a remek oszlopsorok, az óriási színházak, a pompásan felvonuló, győzhetetlen légiók, a hódító hadjáratokból hazatért seregek diadalmenetei: hisz eddig csak bűzös poljemocsarak fölé épített, cölöpökön düllöngő faházakat látott nagynak, állati bőrökbe bűjt, alattomos rablótakat hűsöknék! A győzelmesen hazatérő légiók után hordták a temérdek kincset, a rabszolgákat, a rabul elhordott sok, fiatal nőt. S azoknak ott rabszolgasorban emberibb életük volt, mint a barbár népek durva, állatias társadalmában. Itt szépségüket ápolták, tiszták voltak, aránylag jobban bántak velük, mint az a durva hegyilakó férj, aki disznaival egy szobában hál s a marháját többre becsüli, mint nőtényét. Rendesen nagyon is poétikus színben szokták feltün-

tetni az ősemlék társadalmi életét. Ha olyan volt az, mint a mai kezdetleges műveltségű népek, — pedig semmi okunk sincs feltenni, hogy másforma volt, mert az ember hasonló műveltségi fokon mindig nagyon hasonló — akkor rettenetes durva, irgalmatlan és és vad szokásaik voltak s a nők helyzete egyáltalában nem volt írgyilendő. A mai ausztráliaiak, vagy a Salamon-szigetek lakói, vagy a belső-afrikai népek nőinek helyzete egy csöppet sem csábító s bátran merem állítani, hogy a művelt római társadalomban az eszesebb és ügyesebb rabnőnek százszor jobb dolga volt. Persze durva gazdája mindig akadhatott, de a római társadalom volt már annyira fejlett, hogy a durvaságot és kegyetlenkedéseket a társadalom elítélte s az olyan gazdát megvetették. Persze, a kereszténység elterjedése előtt sőt még azután is, a mai humanitusról szó sem lehetett!

Lehetetlenség volna itt felsorolni mindazt a sok szép emléket, amit az adriamenti városokban még romjaikban is teljes csodálattal bámulhatunk. De csak ezeknek ismerete után alakulhat ki kellő fogalmunk arról, hogy milyen erős lehetett a római befolyás az egész hegyvidékre s nem csodálkozhatunk rajta, hogy az egész partvidék elrómaiiasodott s római nyelv hatotta át az egész hegyvidéket, amelyen át a rómaiak Pannonia és az Alduna felé jártak.

Amint Franciaországban a gallusokon és a később bevándorolt frankokon teljesen győzedelmeskedett a latin dialektus, amint a Pireneusi-félsziget ősi iber népeit a latin-római kolonizáció egészen áthatotta s itt is a latin nyelv szép tiszta alakja nyomott el minden más, kezdetlegesebb nyelvet: azonképpen az Illirek hegyvidékét is elfedte a római provinciális dialektus s csak délen, a kevésbé járt albániai hegyekben tudta megőrizni uralmát a régi illir nyelv, mint szkipetár, vagy albán nyelv, de ez is roppant erősen megérezte a latin dialektust.

Azután következett a népvándorlás. Hunnok, avarok törtek be az Adria mellékére, langobardok a Po sikságára. A hunnok elpusztították Aquileját, az avarok Salonát. Az Aquilejából menekülő nép továbbmenekült a lagunák jobban védett helyeire, a salonai nép maradványa az elpusztult Diocletianus-palota impozáns romjai közt húzta meg magát s talán a Salomae-palatinusból lett a Spalato név. Bámulatos látvány, egyike a legmeggrázóbb történelmi képeknek: a Diocletianus-palota hatalmas oszlopai közé befészkelődött kis olaszos házak, a hatalmas faragott kövekhez támaszkodó, apró fészkek!

De ezek csak múltó zivatarok voltak, az igazi átalakulást a szlávok beözönlése okozta. A latin dialektust beszélő illír népek a hegyek közé menekültek előlük, vagy meghódoltak s túrték a szláv igát. A negyedik és ötödik században kezdődik a beözönlés s 600 körül érték el az Adriát. Már Aquileja lakóságában is jókora szláv elem lehetett, amikor Attila elpusztította (452). Ezeket a szlávokat gyűjtőnéven *venedae*-nak nevezték (*vend*) s talán a később alapított Venezia (Venedig) nevében is ez hangzik ki.

Ezek a szlávok a latinosan beszélő illireket *vlachok*-nak nevezték. Általában *vlachok*nak mondták az összes latinos dialektust beszélő népeket. A szlávoktól vettük át mi is ezeknek *oláh* és *olasz* nevét, ami tulajdonképpen ugyanazt jelenti.

A szlávok leginkább földműveléshez fogtak a meghódított területen s a *vlachok* mindenütt a hegyek közé húzódtak előlük, mint hegyi pásztorok. A hegyeken terjedtek el, aztán messze keletre s ma már Bukovinában és Máramarosban járnak.

Az Adria mentén a szláv nyelv hosszú, lassú folyamattal teljesen elnyomta az olaszos dialektusokat, csak haldokló nyomai maradtak a régi római hatással keletkezett nyelvjárásnak. Nem római eredetű nép ez, éppen úgy nem, mint a francia, vagy spanyol,

hanem legnagyobb tömegükben illirek voltak, tehát rokonai az albánoknak.

Bár a szláv nyelv kiszorított minden mást s az olasz nyelv jogát még a veneziai uralom sem tudta megvédelmezni, azért a három népréteg feltűnő különbsége a Dinaridákban és a hegység két oldalán ma is élénken feltűnő. A Dinári hegységben lakó, eredeti illir népség ma is megvan, csak horvátul beszél. De fa-építkezésén, polje és dolina-kultúráján meglátni az ősi elemet. Benn Boszniában és Horvátországban a széles alföldi területeken és lapályokon a vályogházak, szalmatetőik jellemzik a nép építkezését. Ezek igazi szlávok. Innen kiszorítottak minden régiebb elemet. Végül a partokon végig, Görztől egész Durazzóig a római-velencei hatás kétségtelen s ha valahol, itt csakugyan van régi római vér és középkori olasz vér az illir alapon. De az eredeti szlávság nagyon kevés lehet. Legjobban feltűnik a kettős itáliai hatás a házak és városok építésében. Buccarit vagy Ragusát például nagyon könnyen olasz városnak nézhetné a felületes szemlélő. Csak alaposabb ismeretek győznek meg bennünket arról, hogy itt is régiebb elem lappang s talán a régi várépítő, kula-építő illirek kő-architektúrájában maradtak meg fontos elemek.

A római birodalom bukása után tudjuk, hogy mindenféle más népelemek is az Adria mellé kerültek. A langobardok hazánkon keresztül jutottak 568-ban a Po síkságára s ott egészen külön birodalmat alapítottak. Germán népek lévén, képzelhető, milyen idegen volt ez a népség a latinos idiómákat beszélő népek közt. Amikor felvették a római katolikus vallást az ő régi Ariánus hitük helyett, akkor aztán gyorsan beleolvadtak az olaszokba. Némelyek azt állítják, hogy a langobardok, vagy longobardok nyelvének bekeveredése következtében lett a latin nyelvből olasz nyelv. De ez alig hihető. A latin nyelv

ekkor már, ezen a vidéken olasszá dialektizálódott s ha volt is a langobard nyelvnek hatása, az csak éppen olyan lehetett, mint minden más idegen nyelv.

Annyi bizonyos, hogy Nagy Károly végét vetette a kétszáz éves birodalomnak s a nép is eltűnt, felolvadt az olaszokban.

Alig nyelte el ezt a germán elemet az itáliai, már ismét jelentkezett egy új germán nép a Földközi-tenger, majd az Adria mentén. A csodálatos *normannok* voltak ezek. Nem nagy tömeg néppel jöttek, hanem csak hódítottak, raboltak és leigáztak. A XI. században sok rablás és pusztítás után állandóan megtelepedtek Dél-Itáliában s az albán, epiruszi partokra is kiterjesztették hatalmukat. De aztán, mint mindenütt, Britanniában, Franciaországban stb. beolvadtak az eredeti, leigázott népekbe. Mindenesetre tudomásul kell vennünk, hogy úgy Észak-, mint Dél-Itáliában tehát erős germán véregyülés történt.

A hunnokról, avarokról említettük már, hogy nem hagytak a népelemekben nyomokat, de még a magyarok sem igen, pedig történelmünknek igen fényes és dicső emlékei fűződnek az Adria partjaihoz. A magyar királyság politikai befolyásának mindenesetre tartós és állandó emlékei maradtak, de a népesség összetételében a magyarság nagyon csekély szerepet játszhatott, egész a legújabb időkig. Mostanában különösen Fiumében erősen megvetette a lábát a magyarság s reméljük, hogy teljesen kiszorít onnan minden más megbízhatatlan elemet, sőt a horvát és dalmata tengerparton is energikusan előre fog nyomulni, hogy Árpádházi- és Anjou királyaink dicső történetének fonálát újból felvegyék s örökre biztosítsák a magyar medence hegemoniáját az Adria fölött.

A magyar befolyást épp úgy, mint a magyarság nagyhatalmát a török idők akasztották meg. A mohácsi vész óta nem volt többé befolyásunk Dalmáciára. Ide is az ozmánység terjedt el. Pusztulásnak indult minden,

lehanyatlott Venezia hatalma, a dalmata kikötők kereskedelme. Mint ahogy a népvándorlás a római műveltséget, a török-idők a renesszansz műveltséget tették itt teljesen tönkre. A népelemben annyi hatása maradt a törökségnek, hogy a szlávok és albánok jókora része áttért a mohamedánus vallásra. A Boszniában lakó nép most látszólag három elemre tagolódik: horvátok, szerbek és törökök. Így is szokták őket emlegetni. Pedig ez ugyanaz a nép. Illir alapon túlnyomó szláv népség. Csakhogy a horvátok nyugatról katolikus, a szerbek keletről görög keleti, a „törökök” délről mohamedánus befolyás alá került néprészek s csakis a vallásuk különíti el őket. A műveltségnek ezen az alacsony fokán azonban a vallási különbség mélyebb árkokat húz a népek közé, mint a nyelvi és faji különbség. Körülbelül úgy, mint a középkorban egész Európában volt.

Így alakultak ki a ma ottlakó népek az Adria mentén. Tarka világ keletkezett. Hangzik ott görög, albán, szerb, horvát, vend, oláh, friaul, olasz, német és magyar nyelv s a török idők emlékei figyelmeztetnek nem is oly régen elmúlt nehéz időkre. De mennyi történelem rakta itt le emlékeit, mint valami múzeumban! A rejtelmes terramarák még mindig élnek Venezia ferde kampaniléinak cölöpzetében, mykénei kultúrájú görög emlékek, görög nevek kerülnek elő a tudós tanulmányai alapján. Póla kolosszeuma, Diocletianus spalatói palotája mellett a gyönyörű veneziai műemlékek, a dalmáciai román bazilikák, a Frankopáni lovagvárak zord falai, a buccarii török ház omladozó falai, a régi Antivári romhalmaza, Lacroma-sziget csendes kolostora: mennyit, de mennyit regél! Milyen gyönyörű kép ez együtt! Az Adria csendesen surranó kék vize, a színes, háromszögletes vitorlák, a fennen fehérló, félelmes Velebit mészkősziklái és soká havas ormai, a csodás Timavo, meg a rejtelmes Ombla földben született folyamai, a leg-

tarkább romvilág, a legbájosabb építkezés, a mesés növényvilág, a pálmák zöldje, az olajfák szürke homálya s a sötét ciprusok obeliszkusai valóban Földünk egyik legszebb, legérdekesebb geográfiai tájképcsoportjává avatják az Adriát!

11. Az Adria kikötőinek jelentősége, fejlődése és hanyatlása.

Amit im, az Adriáról olvastunk, érthetővé teszi előttünk, a történelmi eseményekkel egybevetve, hogy miért keletkeztek bizonyos kikötők itt, mások amott s miért tolódott el a kikötők jelentősége majd erre, majd amarra.

A görög gyarmatosítás idején a déli dalmata szigeteknek volt a legnagyobb energiája, mert hisz akkor még az Adria északi öbleit ismeretlen barbár népek vették körül s a Karszt megótt gyéren lakott, barbár területek voltak, ahova behatolni akkor még lehetetlen volt.

De azután az etruszkok is elérték az Adriát s a terramarák architektúrája szerint nevezetes lagunavárost építettek oda. Nagy jelentőségének kellett Adriának lennie, hogy neve a tenger nevében örökre fennmaradt. De erről keveset tudunk. Mint lagunás, túrzásos kikötő, elpusztult s helyette a római birodalom kiterjeszkedésével Aquileja és Ravenna veszik át szerepét. Jól védett, cölöpépítményes lagunavárosok s különösen Aquileja rendkívül fontos vásárhelyen feküdt, nem csoda, hogy jelentősége minden addigi helyét felülmulta.

Ma Aquilejában nem sokat láthatunk a római város maradványaiból. Attila alaposan végzett vele! A lakosság a lagunák közé, különösen Gradóba menekült, később a város romjaiból építőköveket szedtek s ma ezek az alapfalak vannak meg, azután meg ásatások útján telt meg a rendkívül érdekes aquilejai múzeum.

A leletek elárulták, hogy messze kiágazó kereskedelme volt a városnak. A Keleti-tenger partjáról a borostyánt hordták ide s abból bámulatosan ízléses, apró műtárgyakat állítottak elő. Hegyi kristályok, másféle bányatermékek az Alpokkal folytatott kereskedelmet árulják el. De hisz innen nevezetes római utak ágaztak ki Macedónia, Pannonia, Laibach és az Alpok felé. A hatalmas cirkusz, az amfiteátrum, a falak s több más épület alapfalai kétségtelenül tanuskodnak a város nagyságáról és jelentőségéről.

Ez a hely mindenestre annak köszönhette nagy energiáját, hogy a veneziai síkság szögletében, sokféle vidék érintkező pontján fekszik s a lagunákban alapításakor jól védhető volt. A lagunák betemetődtek, a kikötő elromlott s Aquileja végleg letűnt a történelem színpadáról.

A rómaiak idejében nevezetes volt a mai Parenzo (Parentium) is, de Tergeste (Triest) még akkor nagyon jelentéktelen helyecske volt. Annál nevezetesebb lehetett Pola, némelyek szerint a legfontosabb istriai kikötő. Ezt a félsziget déli csúcsán való fekvésének és pompás kikötőjének köszönhette. Hisz ma is nagy jelentősége van ezek miatt Polának! Ez monarchiánk legfontosabb, igazi hadikikötője. Még ma is föl lehet ismerni a város utcafekvéseiben a régi római város elhelyezkedését. De hisz már a görög költők emlegetik az argonauták históriájában, nem csoda, hogy a rómaiak idejében még hatalmasabb, még nagyszerűbb telep lett. Igaz, hogy Nesactium egy időben túlszárnyalta Polát, de a rómaiak lerombolták Nesactiumot s Polát tették meg flottájuk bázisának s innen szintén nevezetes utak indultak ki kelet felé. Mivel a VII. században a város lakói elmenekültek, a város rongyos kis halászfaluvá sülyedt s azért római építményei igen jó állapotban maradtak meg. Ha újra felépült volna, a régi épületeket mind felhasználták volna.

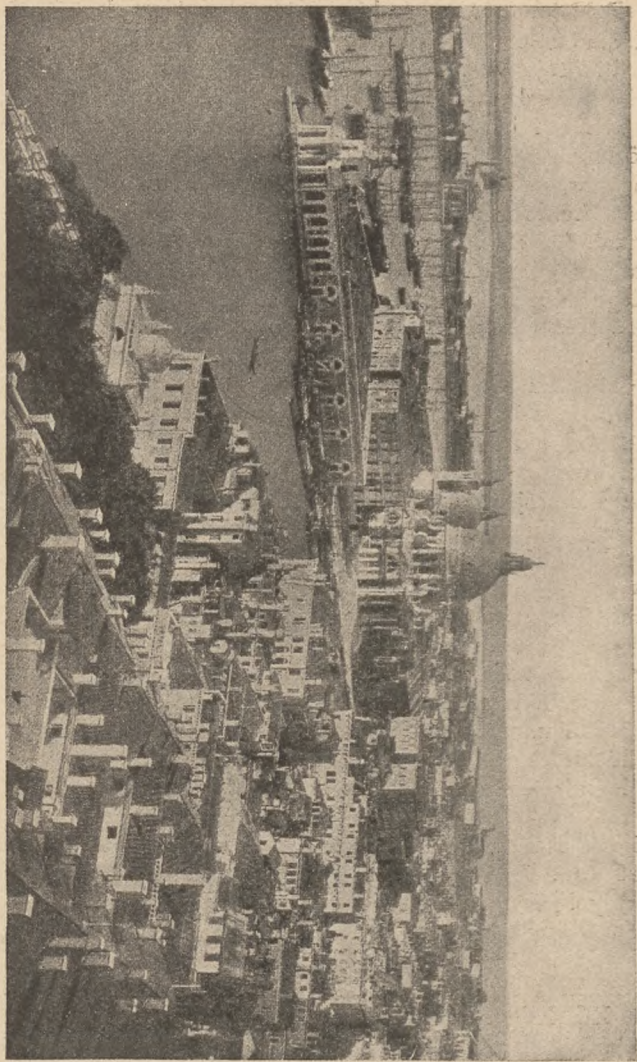

Pola jelentősége csakis azon múlt, hogy Isztriának Róma felől leghamarabb elérhető pontján van és jó kikötője van. De amint a hatalmi középpont másfelé helyezkedik el, Pola elveszti jelentőségét. Innen a nehezen járható Istrián keresztül sokkal nehezebb a közlekedés, mint akár Triesztből, akár Fiuméből a magyar, vagy az osztrák medencék felé. Érthető, hogy mint kereskedelmi kikötő többé nem tudott felvirágozni. De csodálatos látvány a nagyszerű római műemlékek mellett a füstölgő páncélos hajóóráásokat, a fürge torpedózúzókat, a rettenetes parti útegeket látni! Milyen iszonyú változás! De haladás-e valóban?

Amikor még a magyar medence gyér népességű, most alakuló állam volt s az Alpoktól északra is még a középkor kezdetének homálya sötétlett, akkor az Adriára néző medencék közül csakis a Po alföldje volt magas műveltség, sűrű lakosság és gazdag termelés hazája.

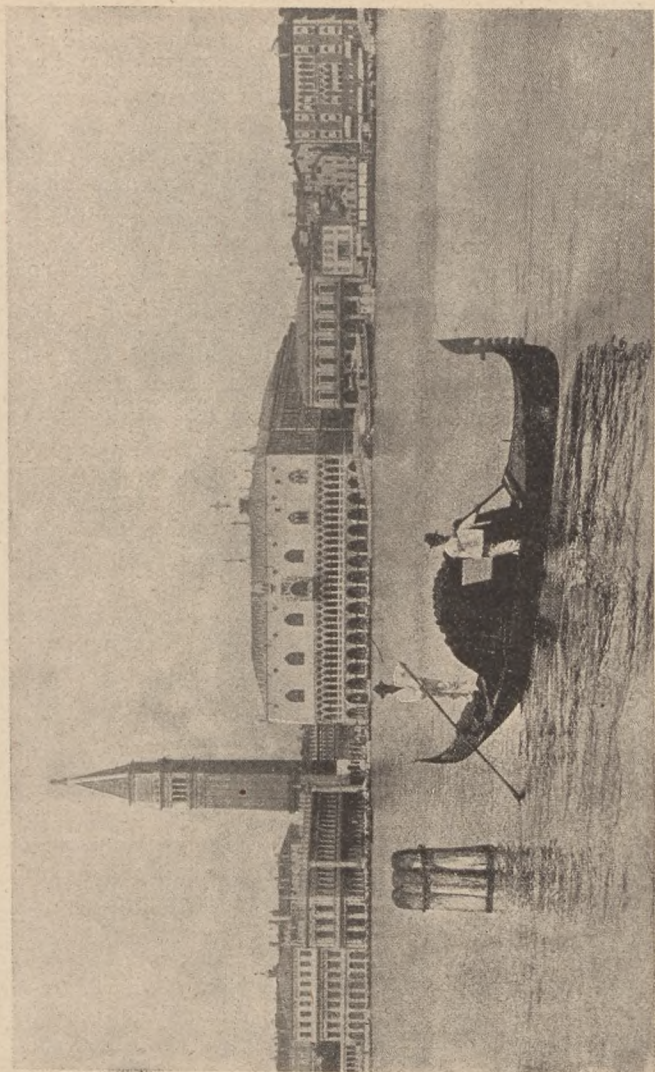
Aquileja szerepét átveszi egy másik lagunaváros, Venezia. Csodálkozhatnánk, hogy nem Ravenna vette át ezt a fontos hivatást. De tudjuk, hogy Ravenna kikötője már ekkor elromlott, a laguna feltöltve, többé nem védelmezte a várost s bizony fallal kellett bekeríteni! Ezért egészen lehanyatlott.

Venezia tulajdonképpen együtt keletkezett néhány más lagunavárossal. Úgy látszik neki volt legjobb kikötője, legjobb összeköttetése a szárazfölddel, mert a lagunavárosok közös főnöke (doge) a Rialto-szigeteken székelt, amikor még az egész vidék a kelet-római császárság fennhatósága alatt állott mintegy 810 óta. Azután gyorsan nőtt hatalma. A magyar királyokkal kerültek rokonságba, a dogék Dalmáciára kiterjesztették uralmukat s kereskedelmük is állandóan fejlődött kelet felé. Különösen a keresztesháborúk jövedelmeztek sokat a kalmár-városnak. A XI, XII, XIII. és XIV. századokban folyton küzdöttek Dalmácia birtokáért a magyar királyokkal s a mi

15. kép. Velence.

16. kép. Velence. A Doge-palota előtt.

egyenes lelkű, nagy uralkodóink hatalmával szemben mindig a legcsalfább hitszegést, alattomos cselszövést állították szembe, pedig többször a fejük fölött függött már a büntető kéz! Ha akkor a nyomorult Karszt, ez a járhatatlan sziklavadon nem választ el bennünket a tengertől, bizony csúnyán járt volna Venezia s alighanem a dalmata partokra tevődik át mind az a hatalom, fény és dicsőség, ami Veneziának jutott, minden belső marakodása ellenére is.

Csak a török idők kezdték megnyírbálni a város irigyelt gazdagságát és hatalmát. A törökök ellen sokat harcolt a gazdag város zsoldosokkal. Katonáit részben a „terra fermáról“, t. i. a Po-síkság meghódított részéről, részben Dalmáciából toborozták.

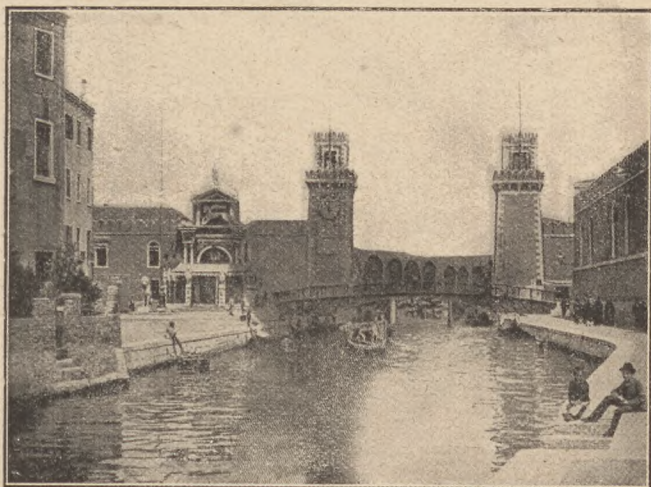
Még jobban megnyomorította Veneziát a Kelet-Indiába vezető tengeri út, meg Amerika fölfedezése. A törökök elzárták előle a közelebbi Keletet, az új utak pedig máshová irányították a távolabbi Kelet kereskedelmét! Venezia tehát fokozatosan, állandóan hanyatlott, míg végre Napoleon megszüntette a köztársaságot. Azután Ausztria kezébe, majd az egységes olasz királyságba került, de föl nem virágozott többé soha. Az Adriára dülő nagyhatalmaknak más kikötők kedvezőbbek voltak. Ausztriának Trieszt, Magyarországnak Fiume, Itáliának Ancona fontosabb volt, mint Venezia. Hiszen már az óriásgőzösök korában kikötője nem jó, vasúti kapcsolata a lagunákon át gyér, a város modern fejlesztése lehetetlen. S habár a város történelmi jelentőségéből majdnem mindent elvesztett, a szűk callékon járva, vagy az apró canalékon gondolázva, végig futhat emlékezetünkön a városnak majdnem példátlanul álló története.

A világ egyik legszebb terén, a San-Marco-téren kell csak körültekintenünk, hogy ennek a csodálatos történetnek nagyszerűségét megértsük. A San-Marco-templom tarka oszlopai, boltívei, mozaikjai, remekül arányos kupolái Bizancium befolyását minden szó-

nál ékebben beszélnek el. A templom belseje is valami régi görögkeleti templomra emlékeztet. A pompás csarnok hegehupás márvány-padozata eszünkbe juttatja, hogy mindez cölöpökön áll, ingatag, sikamlós iszap-talajon s a modern technika minden vívmányával kell majdan megvédelmeznünk a remek templomot, hogy a Kampanile sorsára ne jusson.

A tér körül futó reneszánsz loggiák Venezia fénykorának emlékei, amikor már tudatosan tették széppé,

17. kép. A velencei arzenál.

nagyszerűvé a teret. Künn a tenger partján áll a doge-palota. Ki merne ma ilyent építeni? Minden emelvény nélkül emelkedik ki az oszlopsor a tér színéből s a veneziai gót ívek fölött egész egyszerű fal-síkon vannak az ablakok, egyenetlenül elosztva. És mégis, szinte meghat bennünket az épület remek arányaival, gyönyörű vonalaival. A kikötőbe befutó hajók előtt valóban impozáns látvány lehetett ez a pom-

pás palota s milyen bámulattal tekinthetett rá a messze kelet idegen kereskedője, aki ilyen nagyszerű építményeket csak romjaiban láthatott.

A hatalmas veneziai patriciusok, az Aranykönyvbe bejegyzett családok egymás után építették pompás palotáikat a Canal-Grande mellé. Kít nem varázsolt el a palotáknak ez a gyönyörű sorozata: a Contarini, a Giustiniani, Foscari, Pisani, Gressi, Spinelli, Grimani, Farsetti (valamikor a Dandolóké), Loredan, Camer-

18. kép. Veneziai laguna. A sötét cölöpök veszedelmesen sekély helyet kerítenek körül.

lenghi, Cà Doro stb. mind nagy nevek a város történetében s mesébe illő remek látványok a nyüzsgő életű, de holt vizű folyam-ág partján. S bár reneszánsz és gót-stílus váltakoznak, mégis az egészen előmlik valami egységes ízlés, mondhatatlan báj, aminek varázsát nem rontja más, csak az a tudat, hogy mindez múltó, pusztuló cölöpzeten áll s ha egy olyan kőből rakott tündér-mese, mint a Cà Doro összerogyott,

aligha lehet azt többé úgy visszaállítani, mint a kampanilét a Márkus-téren.

S amint a cölöpök lassan pusztulnak a védelmező sós víz, a reátelepült millió élőlény mészházának védelme ellenére is, azonképpen valami pusztul és rothad a társadalomban is, valami kellemetlen benyomást érez az ember, mintha haldokló szobájában járna. Talán a szoldik után kapkodó gondolás, vagy a paloták bezárt vizi-kapuja ébresztette ezt.

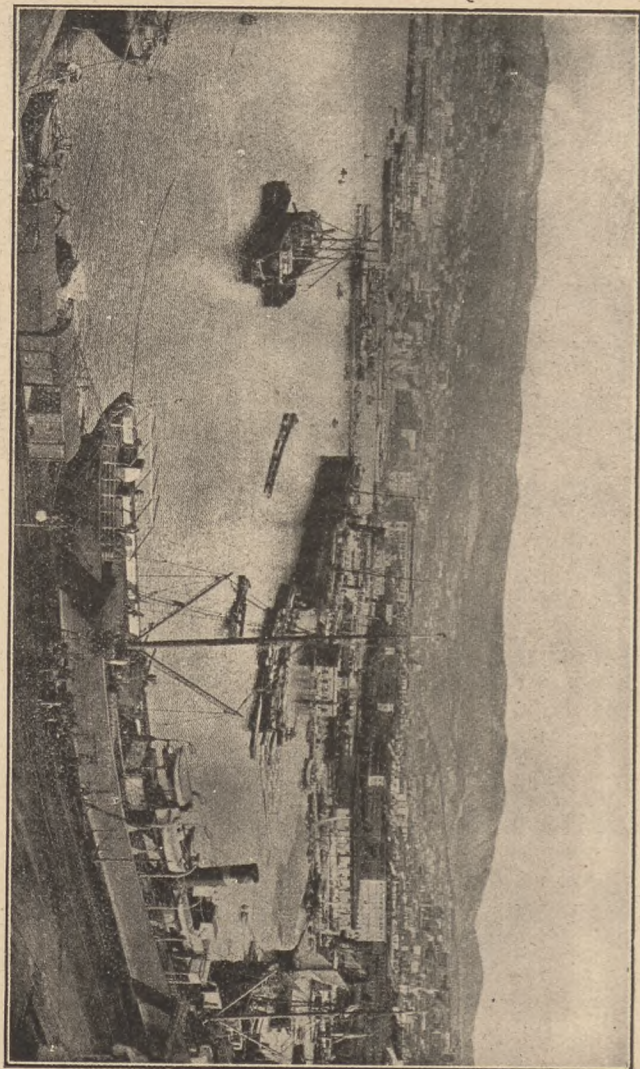
Venezia nagysága letűnt örökre. A lagunák már nem jó kikötők s évszázadról évszázadra rosszabbak lesznek. Új helyre költözött át a nyüzsgő kereskedelmi élet s új, fényes empóriumok keletkeztek most már az Adria igazi háttérvidékének megfelelően. Az osztrák és magyar medencék felvirágzása, kereskedelmének, iparának kifejlődése, népeinek megszorodása túlnyomó hatalommal nyomultak az Adriára s azoknak a kikötőknek jövője nyílt meg, amelyek az osztrák és magyar medencék kereskedelmét vannak hivatva tengerre vinni.

Teljesen elhanyaglottak a dalmata kikötők is. Csendes élet folyik bennük. Mindegyik egy-egy múzeum s még soká azok is maradnak, ha Dalmácia mögött a bosnyák és szerb medencékben nem szűnik meg a ronda balkáni élet, az orgyilkosságra támaszkodó politika, a hanyagság, szenny és marakodás.

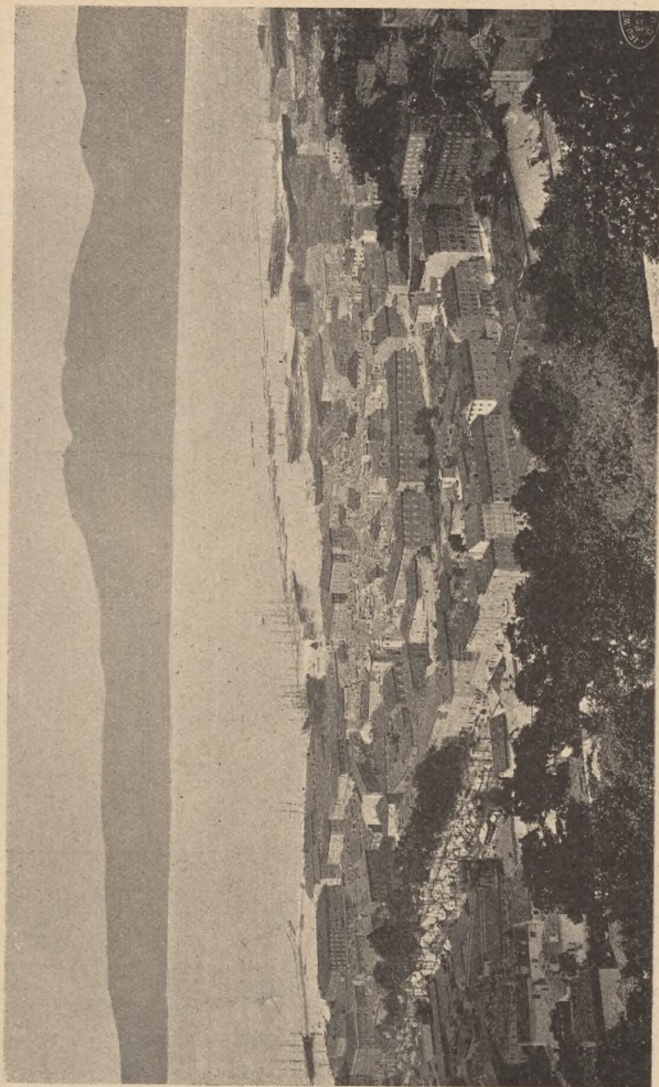
Most csak két kikötő virágzik föl, majdnem amerikai gyorsasággal. Az egyik Trieszt, az osztrák medencék legcélszerűbb kikötője, a másik Fiume, a magyar medence tengeri kapuja. Megjósolhatjuk, hogy bármiként forduljon a kocka, ha Közép-Európa egy-két évszázadon át békésen fejlődhetik, akkor Fiume túl fogja szárnyalni Triesztet, mert a magyar medence nagyobb fizikai egység. Ezt a természetes folyamatot tudatosan elősegíteni minden magyar hazafinak szent kötelessége.

Az eredetileg rongyos kis fészeknek 1758-ban még

19. kép. Triest.

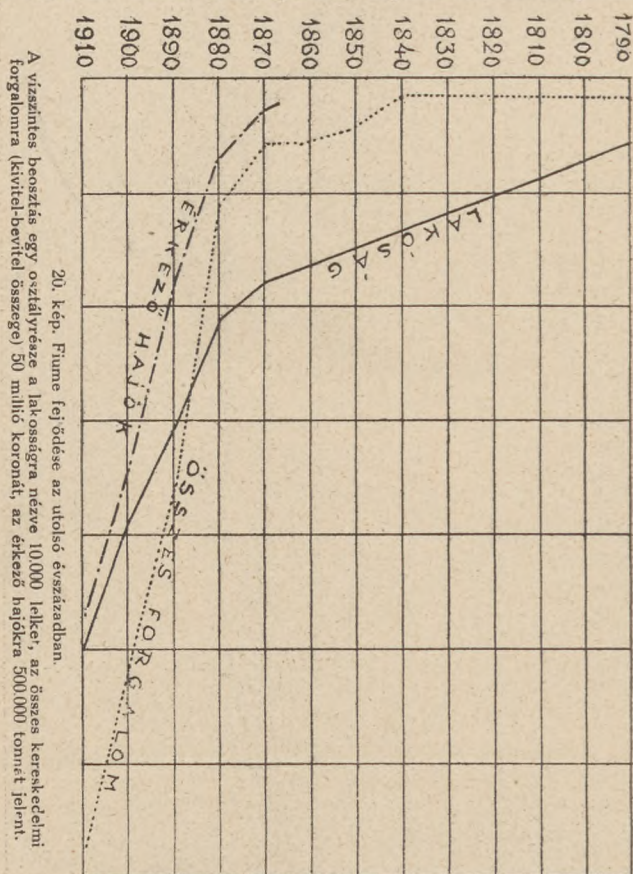

20. kép. Fiume.

csak 6400 lakosa volt, de Ausztria szabad kikötővé tette s akkor elkezdett felvirágozni. A franciák meg az olaszok sokat akadályozták fejlődését, de mégis az

Adria legélénkebb kikötőjévé küzdötte fel magát s ma mintegy 161.000 lakosa van. De a kikötő nincsen valami tökéletesen jó helyen. Még az osztrák meden-

cékek is talán könnyebben hozzáférhető Fiume. Az Alpokon át Itália felé megnyílt alagútak szintén elterelték a forgalom egy részét s emiatt a város fejlődése megállt, sőt talán már hanyatlik is.

Ez azonban csak futó jelenség. A város helyzetének igen nagy geográfiai energiája van s ha az osztrákok tökéletesítik a hozzájáró vasútakat s nem hazánkat fogják egyedül jó piacnak tekinteni, hanem messze túl az oceánon keresnek igazán jövedelmező vásártereket, akkor majd újra fellendül Trieszt s még hatalmas empóriummá lesz!

Nem kell feltenünk Fiumét. Amíg hazánk fejlődik, addig Fiume is fejlődni fog. Hisz ez a városka igazán bámulatosan fejlődött. Mária Terézia korában csak mintegy 5400 lakosa volt, 1810-ben már 8958, 1869-ben 17.884, 1880-ban 20.981, 1890-ben 30.337, 1900-ban 38.955, 1910-ben pedig 49.806! Ha így halad, néhány évtized múlva túlszárnyalhatja Triesztet, különösen azért, mert kereskedelmi forgalma nő bámulatosan! A mellékelt ábra grafikusan mutatja be, hogy hogyan emelkedett lakósága, kereskedelme és a kikötőt járó hajók száma. Aki ezekre a vonalakra tekint, megnyugvással gondolhat rá, hogy ha a sors megőrzi hazánkat, Magyarország az Adria ura lesz s folytatódik Nagy Lajos királyunk Hungáriájának története, amit annyi balszerencse s oly sok viszály akasztott meg.

Csak tennünk, dolgoznunk kell szakadatlanul!

Tartalom.

1. Adria-medence szerkezete	5
2. Az Adria medencéje	11
3. A veneziai partvidék	17
4. Az Apennino-partvidék	22
5. A karszt-tünemény	26
6. A bóra és a sirokkó	34
7. Az isztriai partok	38
8. A horvát-dalmát partvidék	40
9. Az albániai partok	47
10. Az Adria környékének betelepülése	48
11. Az Adria kikötőinek jelentősége, fejlődése és hanyatlása	63

Кикотинек тейкеру.

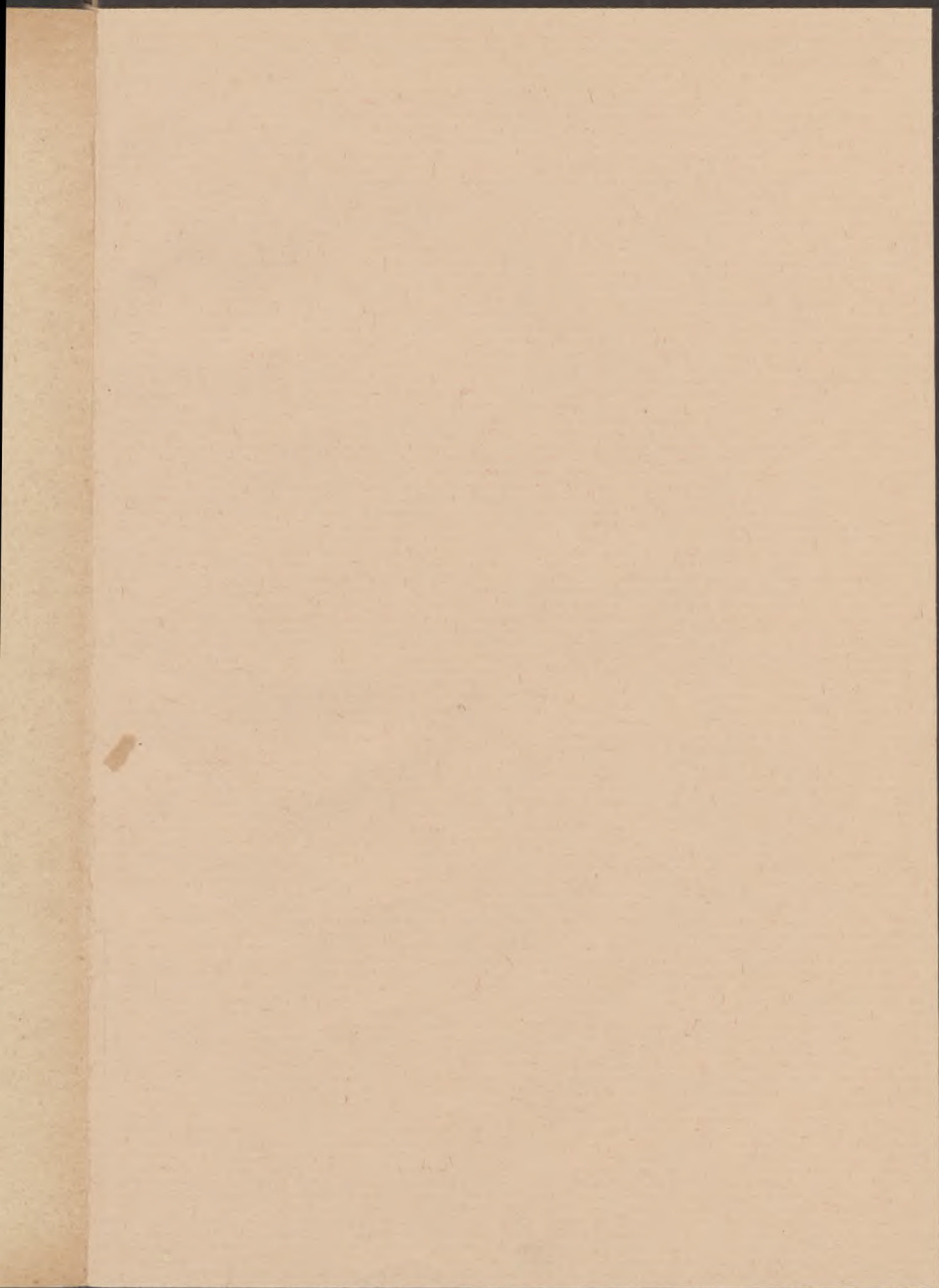

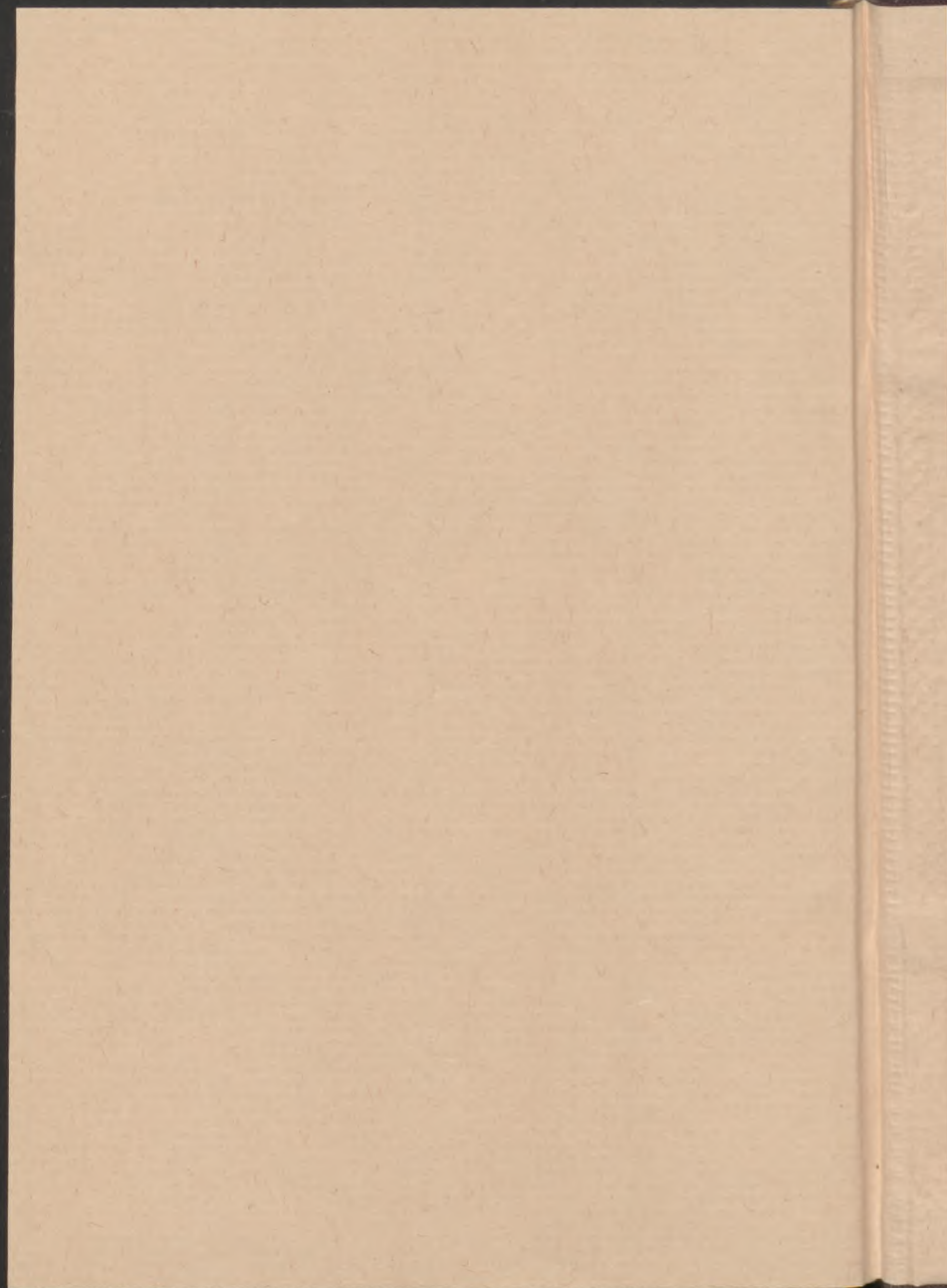

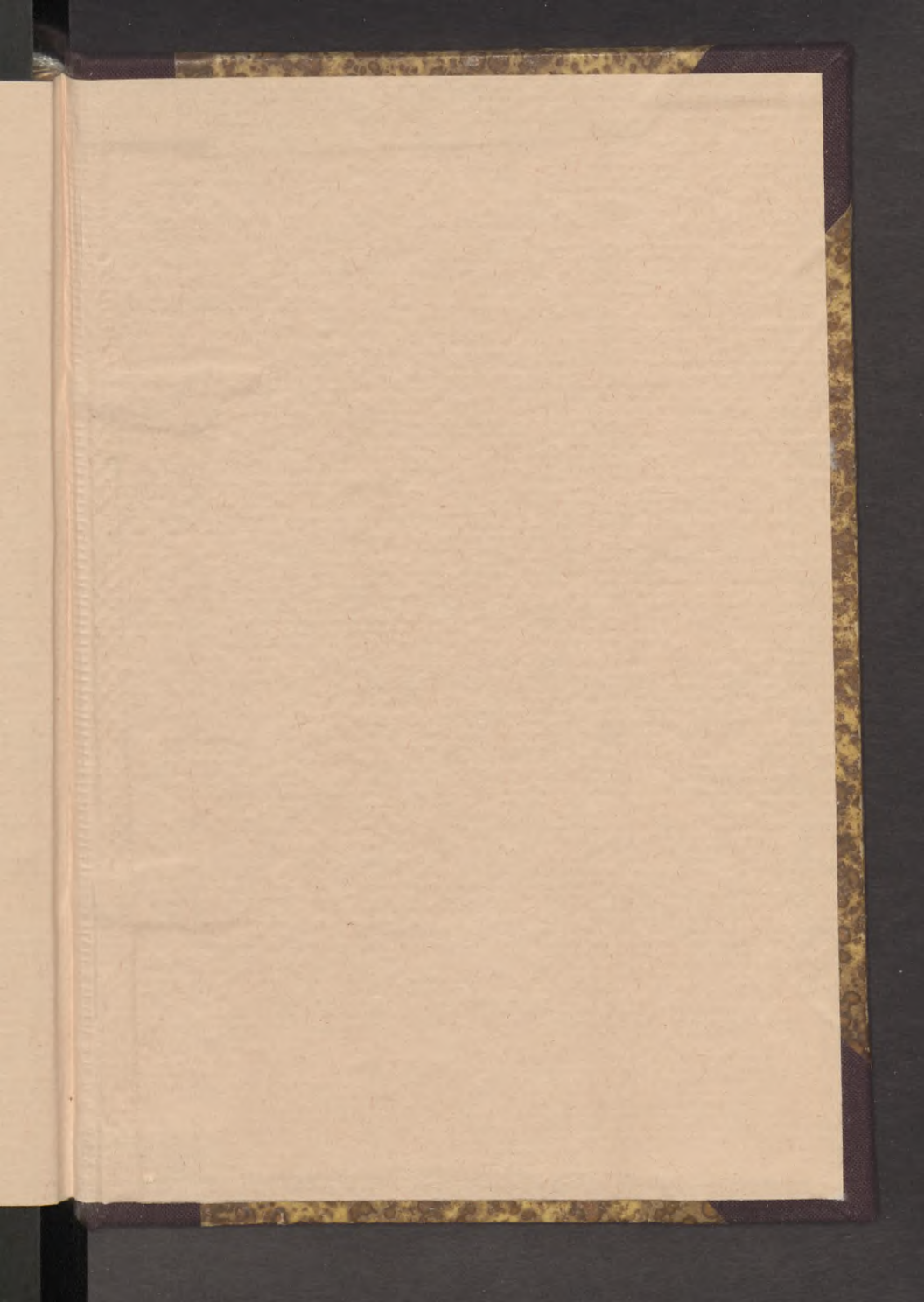
C. 60.

MAGYAR

ADRIA

Könyvtár

7-12

N. M.